

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
КРИВОРІЗЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
Психолого-педагогічний факультет
Кафедра початкової освіти

«Допущено до захисту»

Завідувач кафедри

_____ Павлик О.А.
(підпис) (прізвище, ініціали)

«__» _____ 2023 р.

Реєстраційний № _____

«__» _____ 2023 р.

ФОРМУВАННЯ СОЦІАЛЬНОЇ І КУЛЬТУРНОЇ
КОМПЕТЕНТНОСТЕЙ УЧНІВ 4 КЛАСУ ЯК ЗАСІБ
ЇХ КУЛЬТУРНОГО Й НАЦІОНАЛЬНОГО САМОВИЯВУ

Кваліфікаційна робота
студентки групи ЗПОІм -22
ступінь вищої освіти магістр
спеціальності 013. Початкова освіта
Коваленко Анни Вадимівни

Науковий керівник:
кандидат філологічних наук,
доцент **Пруняк В.В.**

Оцінка:

Національна шкала _____

Шкала ECTS _____

Кількість балів _____

Голова ЕК _____

(підпис) (прізвище, ініціали)

Члени ЕК _____

(підпис) (прізвище, ініціали)

_____ (підпис) (прізвище, ініціали)

_____ (підпис) (прізвище, ініціали)

_____ (підпис) (прізвище, ініціали)

ЗАПЕВНЕННЯ

Я, Коваленко Анна Вадимівна, розумію і підтримую політику Криворізького державного педагогічного університету з академічної доброчесності. Запевняю, що ця кваліфікаційна робота виконана самостійно, не містить академічного плагіату, фабрикації, фальсифікації. Я не надавала і не одержувала недозволену допомогу під час підготовки цієї роботи. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають покликання на відповідне джерело.

Із чинним Положенням про запобігання та виявлення академічного плагіату в роботах здобувачів вищої освіти Криворізького державного педагогічного університету ознайомена. Чітко усвідомлюю, що в разі виявлення у кваліфікаційній роботі порушення академічної доброчесності робота не допускається до захисту або оцінюється незадовільно.

ЗМІСТ

ВСТУП	4
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ФОРМУВАННЯ СОЦІАЛЬНОЇ І КУЛЬТУРНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТЕЙ ДІТЕЙ МОЛОДШОГО ШКІЛЬНОГО ВІКУ	10
1.1. Суть понять «соціальна компетентність», «культурна компетентність», їх роль у становленні гармонійної особистості.....	10
1.2. Лінгводидактичний аспект процесу формування соціокультурної компетентності молодшого школяра.....	18
1.3. Вивчення й аналіз вимог шкільних програм та дидактичних можливостей чинних підручників щодо реалізації соціокультурної змістової лінії україномовної освіти	25
Висновки до розділу 2.....	38
РОЗДІЛ 2. ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОЦЕСУ ФОРМУВАННЯ СОЦІОКУЛЬТУРНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ НА УРОКАХ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ В 4 КЛАСІ	41
2.1. Визначення початкового стану сформованості соціальної і культурної компетентностей учнів 4 клас.....	41
2.2. Експериментальна методика формування соціальної і культурної компетентностей на уроках української мови в 4 класі.....	49
2.3. Результати експериментального дослідження.....	69
Висновки до розділу 2.....	73
ВИСНОВКИ	76
СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ	80
ДОДАТКИ	88
Додаток А.....	88
Додаток Б.....	90
Додаток В.....	91
Додаток Г.....	93
Додаток Д.....	94
Додаток Е.....	97

ВСТУП

Соціальні виклики, що відбуваються останнім часом у нашому суспільстві, зумовили суттєві зміни в соціально-економічному устрої країни, а також і в освіті. У зв'язку з цим сучасна стратегія освіти змінила головний вектор своєї галузі. Він полягає «у спрямуванні навчально-виховного процесу на формування духовного світу особистості, утвердження загальнолюдських цінностей, розкриття потенційних можливостей та здібностей учнів» [40, с.112]. Через це сьогодні перед закладами освіти постає завдання забезпечити випускника школи не тільки знаннями, вміннями і навичками, які відповідали б сучасним вимогам суспільства, а й набуттям необхідного соціокультурного досвіду для готовності ефективної взаємодії в соціумі. Цим і зумовлена необхідність реалізації компетентнісного підходу до становлення і розвитку гармонійної особистості школяра – майбутнього громадянина України. Тому метою сучасної освіти є не тільки набуття випускником школи необхідної кількості знань, умінь і навичок, а й формування рівня їх соціальної зрілості, що дозволило б їм автономно і самостійно діяти в різних сферах життя. Саме такий підхід сприятиме становленню всебічно розвиненої особистості, здатної до ефективної взаємодії в соціумі у складних сучасних змінюваних умовах.

Традиційний підхід до набуття учнями знань сьогодні вже не є головним завданням освітніх закладів, оскільки в сучасному суспільстві цінуються вже не самі знання, а вміння їх самостійно добути та компетентно використати. У зв'язку з цим виникає необхідність у переорієнтації шкільної освіти зі знаннєвої в компетентнісну, яка забезпечується завдяки реалізації цілої низки предметних компетентностей. Кожна з них має свою структуру, своєрідну мету, завдання тощо. А оскільки акцент робиться на предметному компетентнісно орієнтованому навчанні, то, формуючи, наприклад, предметну компетентність з української мови, учитель повинен не тільки забезпечувати належне засвоєння учнями знань, умінь і навичок з мови, а й

дбати про засвоєння учнями соціокультурного досвіду, втіленого в мовній формі.

Про тісний зв'язок початкового курсу української мови з компонентами соціальної та культурної компетентностей свідчать основоположні освітянські документи – державний стандарт та чинні типові програми початкової освіти. Так, у державному стандарті зазначається, що перша ключова компетентністю «вільне володіння державною мовою» передбачає формування умінь «відчуття краси слова, усвідомлення ролі мови для ефективного спілкування та культурного самовираження, готовність вживати українську мову як рідну в різних життєвих ситуаціях» [13, с.1]. Одним із завдань соціальної освітньої галузі є «формування соціальної компетентності та інших ключових компетентностей, активної громадянської позиції, підприємлихості, розвиток самостійності через особисту ідентифікацію...», завдяки чому здобувач освіти «усвідомлює себе громадянином України, аналізує культурно-історичні основи власної ідентичності, визнає цінність культурного розмаїття» [13, с.6-7]. На реалізацію цих настанов сучасного вчителя орієнтують вимоги чинних шкільних програм, зокрема предмети мовно-літературної галузі, що мають на меті «розвиток здатності спілкуватися українською мовою для духовного, культурного й національного самовияву, послуговуватися нею в особистому й суспільному житті, у міжкультурному діалозі» [65, с.6]. Отже, роль мови у забезпеченні соціальної і культурної компетентностей школярів важко переоцінити.

Реалізація цих важливих освітніх завдань значною мірою залежить від стану їх досліджень насамперед в лінгвістиці та лінгводидактиці. Свій значний внесок у розв'язання цієї проблеми зробили С. Єлдінова, С. Єрмоленко, В. Жайворонок, А. Коваленко, Л. Мацько, О. Митник, Н. Мороз, О. Потапенко, Н. Цуканова та ін. В їх наукових розвідках робляться спроби окреслити коло проблем, пов'язаних з формуванням соціокультурної компетентності в учнів початкових класів. Однак станом на сьогодні немає чіткого переліку умінь молодших школярів, якими вони

повинні оволодіти на уроках словесності для успішного набуття соціокультурної компетентності. Крім того, бесіди з учителями та учнями, наші спостереження свідчать про недостатній рівень сформованості в багатьох учнів як у питаннях соціальної адаптації до життя в колективі, в соціумі, так в питаннях загальнонаціональної культури та культури спілкування. Особливо це стало помітно у зв'язку з вимушеним у наш час запровадженням дистанційної форми навчання, що ще більшою мірою загострило існуючу проблему.

Таким чином, складність проблеми соціокультурного розвитку дітей молодшого шкільного віку з точки зору лінгводидактичного її забезпечення зумовлена низкою об'єктивних причин. Серед основних з них слід назвати відсутність одностайного з боку педагогів, лінгводидактів та вчителів бачення змістового наповнення мовно-літературної освітньої галузі елементами, що ефективно сприяють соціокультурному розвитку школярів, враховуючи наступність та перспективність виховання і навчання україномовної особистості в сучасних умовах тощо. Крім того, відсутність належного забезпечення процесу навчання освітньої галузі спеціальною навчально-методичною літературою та шкільними підручниками з уніфікованим підходом до змістового наповнення щодо ефективного формування в учнів початкової школи соціокультурної компетентності як засобу їх національного і культурного самовияву. Вивчення цієї проблеми, на наше глибоке переконання, видається особливо актуальним в умовах дистанційного навчання, коли діти позбавлені можливості соціальної, культурної і комунікативної адаптації у шкільному, класному колективі. Наявність цих факторів, з одного боку, та відсутність спеціальних досліджень цієї важливої лінгводидактичної проблеми свідчать про **актуальність** теми нашого дослідження і вплинули її вибір.

Мета дослідження: розробити й науково обґрунтувати методiku формування соціокультурної компетентності на уроках української мови в 4

класі, наповнити її відповідним змістом та організаційними формами роботи, які сприяли б культурному й національному самовияву школярів.

Для досягнення поставленої мети необхідно було виконати такі **завдання:**

- 1) з'ясувати сутність компетентнісного підходу у навчанні школярів;
- 2) з'ясувати суть поняття *соціокультурна компетентність*;
- 3) дослідити лінгводидактичний аспект процесу формування соціокультурної компетентності молодшого школяра;
- 4) виявити дидактичні можливості шкільної програми та чинних підручників щодо забезпечення соціокультурної компетентності учнів 4 класу;
- 5) визначити початковий стан сформованості соціокультурної компетентності школярів;
- б) розробити експериментальну методику формування на уроках української мови соціокультурної компетентності учнів 4 класу та перевірити її ефективність.

У ході нашого дослідження перевірялась така робоча **гіпотеза:** рівень соціокультурної компетентності учнів 4 класу значно підвищиться, якщо:

а) на уроках української мови забезпечувати свідоме ставлення дітей до рідної мови, використовуючи відповідний дидактичний матеріал із соціокультурним наповненням;

б) розширювати уявлення школярів про Україну, культуру українського народу, рідного краю за допомогою дидактичного матеріалу, що має насичене соціокультурне наповнення;

в) всіляко сприяти засвоєнню фольклорних творів, традицій українського народу;

г) збагачувати словниковий запас дітей лексикою народознавчого змісту, розширювати уявлення їх про особливості матеріальної та духовної культури українського народу, його менталітету;

г) застосовувати систему диференційованих мовленнєвих вправ, що передбачають доречне використання етикетних норм та правил мовленнєвого етикету;

д) систематично використовувати набуті знання й уміння під час виконання учнями соціальних ролей, спілкування з представниками різних вікових груп і статусів, а також у вирішенні навчальних і життєвих проблем.

Об'єкт дослідження – процес формування соціокультурної компетентності україномовної особистості молодшого школяра.

Предмет дослідження – методика формування соціокультурної компетентності учнів 4 класу на уроках української мови.

Методи дослідження:

теоретичні: аналіз і синтез досягнень сучасної психології та лінгводидактики з проблем формування соціокультурної компетентності особистості; розробка технології використання системи вправ і методики їх застосування на уроках української мови з метою підвищення рівня формування соціокультурної компетентності школярів; узагальнення експериментальних даних, статистична обробка їх;

емпіричні: відвідування й аналіз уроків; бесіди з учителями й учнями; інтерв'ювання; анкетування й тестування; аналіз зв'язних висловлювань (усних і писемних) учнів; педагогічний експеримент, узагальнення передового педагогічного досвіду й перевірка ефективності запропонованої методики. Використовувались також якісний та кількісний аналізи результатів дослідження. Провідна роль серед емпіричних методів відводилась педагогічному експерименту.

Практична значущість: сформульовані в роботі положення, висновки й методичні рекомендації можуть бути використані вчителями-практиками у роботі з формування соціокультурної компетентності школярів у початкових класах на уроках української мови; у процесі вдосконалення програм, підручників, створення методичних посібників для школи, в лекційних

курсах з методики викладання української мови і на практичних заняттях зі студентами педагогічних закладів.

Експериментальною базою дослідження слугувала Криворізька гімназія №42. Пошуковий експеримент проводився на основі двох четвертих класів – контрольного (30 учнів) та експериментального (28 учнів).

Апробація результатів дослідження. Основні ідеї роботи та результати наукового пошуку доповідалися й обговорювалися на засіданнях проблемної групи «Формування комунікативної компетентності школярів на уроках словесності» та під час виступу на I Всеукраїнській студентській науково-практичній конференції «Освіта XXI століття: аксіологічний вимір» (02 грудня 2022р., м. Нікополь) у доповіді «Формування соціокультурної компетентності учнів 4 класу як засіб їх культурного і національного самовияву» с.138-143, також у статті «Лінгводидактичний аспект процесу формування соціокультурної компетентності молодших школярів». *Актуальні питання теорії і практики початкового навчання: збірник наукових праць студентів.* Кривий Ріг: Криворізький державний педагогічний університет, 2023. Вип.16. С. 55-60.

Структура роботи зумовлена логікою дослідження. Робота складається із вступу, двох розділів, висновків, списку використаної літератури (75 джерел) та 6 додатків.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ФОРМУВАННЯ СОЦІАЛЬНОЇ І КУЛЬТУРНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТЕЙ ДІТЕЙ МОЛОДШОГО ШКІЛЬНОГО ВІКУ

1.1. Суть понять «соціальна компетентність», «культурна компетентність», їх роль у становленні гармонійної особистості

Компетентнісний підхід до сучасної парадигми освіти зумовив переосмислення основних завдань засвоєння учнями змісту навчальних предметів, зокрема і курсу української мови. Через це змінився акцент мети мовної освіти з формування лінгвістичної компетентності учнів на вдосконалення комунікативної й соціокультурної компетентностей, які покликані забезпечити комфортне існування людини в соціумі, реалізацію її комунікативних потреб. У зв'язку з цим О. Горошкіна зазначає: «Життя переконало, що вчитель не може обмежуватися вузькими мовними цілями», бо крім опанування основних мовних і мовленнєвих відомостей, учитель повинен дбати і про «засвоєння позамовної інформації, необхідної для адекватного спілкування та взаєморозуміння»[9,с.183].

Аналіз праць науково-теоретичної літератури показав, що сучасні дослідники ефективність освіти сьогодні вбачають у поєднанні компетентнісного підходу до навчання школярів з урахуванням їх соціокультурної взаємодії у навчально-виховному процесі і поза його межами. У зв'язку з цим, як справедливо зазначає І. Дичківська, «нова освітня парадигма вибудовується на засадах збереження і розвитку творчої потенції людини, її спрямованості на самовизначення, стабільно активної життєдіяльності у змінних соціальних умовах, готовності до сприймання і розв'язання нових завдань» [14, с.18]. Таким чином, можемо стверджувати, що соціокультурна компетентність нерозривно пов'язана зі змістом шкільних навчальних дисциплін і може формуватися у процесі реалізації пізнавальної

діяльності школярів, сприяючи становленню і всебічному розвитку гармонійної особистості школяра.

Для нашого дослідження важливо з'ясувати, що являє собою компетентність. У державному стандарті початкової освіти компетентність тлумачиться як «набута у процесі навчання інтегрована здатність особистості, яка складається із знань, досвіду, цінностей і ставлення, що можуть цілісно реалізовуватися на практиці» [13,с.2]. Як бачимо, у цьому визначенні вказується не тільки на достатню наявність сформованих в особистості знань, умінь, а й набуття власного досвіду, сформованості певної сукупності цінностей, а також ставлення особистості до їх ролі і значущості у власному житті та діяльності.

На основі проведеного аналізу тлумачення понять **компетенція** і **компетентність** услід за С. Скворцовою та Я. Цимбалюк ми встановили:

- 1) компетентність являє собою систему набутих знань, умінь і навичок, а також можливість ефективно використовувати їх в реальній практичній діяльності;
- 2) компетентність – це володіння людиною відповідною компетенцією, що включає її особистісне відношення до неї і предмета діяльності;
- 3) компетенції – це узагальнені способи дій, які забезпечують продуктивне виконання професійної діяльності. Тому вони включають:
 - знання і розуміння (теоретичні знання, здатність знати і розуміти);
 - знання дій – практичне оперативне застосування знань в конкретних ситуаціях;
 - знання як буття – цінності, що є невід'ємною частиною сприймання життя з іншими в соціальному контексті [61].

Отже, під **компетенцією** ми будемо розуміти суспільну норму, вимогу, яка включає знання, уміння, навички, способи діяльності, а також і певний досвід. Компетенцією можна оволодіти у процесі засвоєння знань, умінь і навичок, а також під час рефлексії учня. Лише у такий спосіб вона перетворюється у компетентність. **Компетентністю** ми називаємо здатність

людини ефективно застосовувати набуті знання, уміння, навички, способи діяльності, власний досвід у нестандартних ситуаціях з метою розв'язання певних життєво важливих проблем. Компетентність – це структурована сукупність знань, умінь, навичок, ставлень, певного досвіду, що набуваються у процесі навчання та особистого пізнавального і життєвого досвіду.

Розглянемо тепер суть поняття «соціокультурна компетентність». У науковій літературі часто використовуються різні терміни на позначення понять, пов'язаних із значенням «соціальний»: соціолінгвістична, соціально-трудова, соціальна і культурна, соціокультурна компетентності. На наш погляд, серед усіх наведених варіантів більшою мірою підходить термін «соціокультурна», оскільки діяти в суспільстві неможливо без дотримання культури, а культура немислима без соціуму. А цей термін найбільшою мірою охоплює усі складові діяльності людини у їх взаємозв'язку. Крім того, у всіх наукових працях, у тому числі і в законодавчих освітніх документах, поширений саме цей термін. На основі аналізу компонентного складу соціальної та загальнокультурної компетентностей у Державному стандарті освіти та в оновленій шкільній програмі ці дві складові об'єднано в одну змістову лінію – *соціокультурну*. У зв'язку з цим далі у нашому дослідженні ми будемо оперувати терміном «соціокультурна компетентність».

Проблемі з'ясування сутності соціокультурної компетентності, формування її у здобувачів освіти різних навчальних закладів останнім часом присвячено чимало праць. Загальні питання соціокультурної компетентності, її структуру та складові розглядали О. Горошкіна, О. Григоревський, О. Кучерук, Т. Жукова, О. Сафонова, Т. Фоменко, А. Ярмолюк, І. Ярцева та ін. Формуванню соціальної та культурної компетентностей дітей дошкільного віку присвятили свої дослідження А. Іншаков, Т. Піроженко, учнів початкових класів – С. Єлдінова, О. Митник, А. Стрижак, Н. Цуканова, здобувачів вищої освіти – Н. Мороз, В. Киливник, А. Мурзіна, А. Слободиська, О. Рогульська та ін. У їх публікаціях дається тлумачення соціокультурної компетентності, ведуться дискусії щодо аналізу змісту її

компонентів., пропонуються різні способи і форми роботи щодо набуття її різними категоріями здобувачів освіти.

Під *соціокультурною компетенцією* вчені розуміють здатність особистості до взаємодії з іншими людьми в щоденному житті, можливість встановлювати і підтримувати контакти в соціумі за допомогою мови. Сучасні дослідники С. Єлдінова, О. Кучерук, О. Митник, Н. Цуканова, А. Ярмолюк та ін. дещо розширюють зміст цього поняття. Так, О Кучерук тлумачать його як складне, багатокомпонентне «інтегративне особистісне утворення, складниками якого є:

- знання, пов’язані зі світовою, національною, регіональною культурою, цінностями, що визначають стосунки між людьми, між людиною і світом;
- шанобливе ставлення до культурних надбань, дбайливе ставлення до рідної мови, відповідальне ставлення до рідномовних обов’язків, поважне ставлення до інших мов;
- бажання здійснювати свою діяльність у соціальному середовищі, зокрема й мовленнєву поведінку, за законами добра й краси;
- уміння організовувати власну діяльність, зокрема й мовленнєву, з урахуванням соціальних норм поведінки, морально-етичних, естетичних та інших цінностей – досвід емоційно-ціннісного ставлення до світу;
- здатність до життєтворчості в певному лінгвосоціумі» [31, с.4].

С. Ніколаєва більш лаконічно і разом з тим досить глибоко у своєму визначенні аналізує соціокультурну компетентність. Під нею вона розуміє «здатність особистості набувати різноманітних, культурологічних, (лінгво)країнознавчих, соціокультурних і міжкультурних знань і користуватися ними для досягнення своїх цілей в іншомовному спілкуванні» [42, с.23].

Виходячи із змісту поняття соціокультурної компетенції і важливості формування її в учнів загальноосвітніх шкіл, дослідники почали вивчати дидактичні можливості шкільних предметів у її формуванні, зокрема і в мовній освіті. Так, В. Сафонова вважає, що соціокультурна компетентність

відіграє вирішальну роль у розвитку особистості учня, його соціалізації. Для її формування, стверджує О. Кучерук, учень «повинен не просто володіти знаннями та вміннями, але й орієнтуватися в різних видах культур і цивілізацій і співвідносних із ними комунікативних нормах спілкування, адекватно інтерпретувати явища і факти культури і використовувати ці орієнтири для вибору стратегій взаємодії при розв'язанні особистісно та професійно значимих завдань і проблем у різних типах сучасного міжкультурного спілкування» [31, с. 29].

Важливим компонентом структури соціокультурної компетентності є готовність індивідуума до соціокультурної діяльності, а тако здатність його до швидкої адаптації та інтеграції в колективі, у суспільстві в цілому.

У працях, присвячених формуванню соціокультурної компетентності, Л. Топчій, на наш погляд, найбільш повно характеризує це інтегративне утворення і виділяє «такі структурні компоненти:

- 1) когнітивний (знання своєї культури і культури мови, що вивчається);
- 2) аксіологічний (цінності культури);
- 3) особистісно-операційний (навички спілкування, вміння організувати діалог культур);
- 4) оцінно-рефлексивний (самотійність, рефлексія, самооцінка);
концептуальний (знання щодо професійної, соціокультурної діяльності, культурно-фонові знання);
- 5) комунікативний (техніка вербального и невербального спілкування);
- 6) емоційно-моральний (соціокультурна свідомість і соціокультурна відповідальність особистості);
- 7) діяльнісний (мотивація, рефлексія і креативність)» [66, с.171].

Таким чином, на основі проаналізованих досліджень, можемо стверджувати, що вчені справедливо, на наш погляд, вважають соціокультурну компетентність складним багатокomпонентним утворенням, яке являє собою обов'язкову умову і складову комунікативної компетентності. Це пояснюється тим, що спілкування мовців засобами мови

завжди протікає за певних умов та обставин «...відповідно до комунікативної ситуації, соціальних норм поведінки й соціального статусу комунікантів і свідчить про сформованість соціолінгвістичної компетенції» [9, с.185]. Отже, соціокультурна компетентність являє собою певну сукупність знань, які так чи інакше пов'язані з національною та світовою культурою, «на основі яких сформовані вміння узгоджувати власну мовленнєву поведінку із засвоєними морально-етичними, естетичними та іншими цінностями» [9, с.185]. Тому складниками соціокультурної компетенції, услід за О. Горошкіною, вважаємо «лінгвокраєзнавчий, лінгвокраїнознавчий та лінгвополікультурний компоненти» [9, с.185]. Розглянемо детальніше ці складові соціокультурної компетентності.

Навчальна діяльність школярів відповідно до вимог часу має на меті не тільки міцне засвоєння ними знань, а й формування вмінь і навичок використання цих знань у різноманітних життєвих ситуаціях. У зв'язку з цим соціокультурна компетентність учня повинна включати: а) лінгвокраєзнавчі, лінгвокраїнознавчі та лінгвополікультурні знання; б) уміння співвідносити мовні засоби з мовленнєвою ситуацією шляхом засвоєння відповідної інформації; в) уміння організувати мовленнєве спілкування з урахуванням соціальних норм поведінки (внутрішньокультурних, міжкультурних). Відповідно вчені виділяють такі складові соціокультурної компетентності:

1. Лінгвокраєзнавчий компонент. Він тісно пов'язаний з рідним краєм, так званою «малою батьківщиною», яка, за словами Я. Голобородька, «назавжди входить у свідомість, почуття, емоції особистості першим досвідом пізнання життя, першими емоційними та розумовими відкриттями, своєю особливою природною аурую. Це першосвіт, який несе початкове інформаційне навантаження про навколишні реалії та реальність, від якого й залежать подальші віхи в розвитку особистості – психологічному, духовному, життєвому» [8, с.24]. Тому необхідно мати уявлення не тільки про макросвіт, а й необхідні відомості свій рідний край, бо «порушується один із законів становлення особистості – знання про великий світ

формується в ній і в неї без ґрунтовної обізнаності з її першоцвітом» [8, с.24].

Основними завданнями краєзнавства є вивчення своєрідності природи, населення, господарства, історії та культури рідного краю з пізнавальною, науковою, навчальною, виховною, практичною метою. Краєзнавчий матеріал на уроках допомагає розкриттю загальних закономірностей, явищ, які вивчаються, підвищує інтерес і глибину розуміння навчального предмета, збагачує учнів знаннями про свій край. Більше того, шкільна практика, дослідження вчених переконують в необхідності врахування особливостей лінгвокраєзнавчої інформації, що стосується різних регіонів України.

2. Лінгвокраїнознавчий компонент. Він містить знання про народ-носія мови, про національний характер, суспільно-державний устрій, історико-культурний досвід України, здобутки в галузі освіти, культури, про особливості побуту, традиції, звичаї. Ці відомості являють собою цілісну інтегративну систему знань про Україну. Обсяг лінгвокраїнознавчої інформації, необхідної для формування в учнів соціокультурної компетенції, визначається їхніми освітніми та комунікативними потребами. Слід зазначити, що цей компонент формується не тільки на уроках української мови та літератури, а шляхом інтеграції з іншими шкільними курсами (географія, історія, зарубіжна література, образотворче мистецтво, музика).

3. Лінгвополікультурний компонент. Він включає в себе «знання про соціокультурні особливості різних націй, народностей, з представниками яких можливе спілкування сучасного школяра, уміння оперувати цими знаннями в конкретній соціально-мовленнєвій ситуації тощо» [8, с.25]. До складу лінгвополікультурного компонента належать відомості про особливості розвитку націй, народностей, що населяють Україну, Європу, світ, з якими можливе потенційне спілкування нинішніх школярів.

К. Пономарьова, зважаючи на місце і неабияку важливість соціокультурної компетентності для загальнокультурного розвитку молодших школярів, підкреслює її роль в «адаптації їх до життя в певному

соціальному середовищі» [51, с.9]. Цінним у її доробку є те, що вона чітко визначила перелік основних компонентів соціокультурної компетентності для дітей молодшого шкільного віку. Зокрема, вона включає: «знання про свою державу Україну; здатність використовувати в мовленнєвій практиці знання про особливості української національної культури, звичаї, традиції, свята; знання і використання у власному мовленні найбільш відомих малих українських фольклорних форм; уміння успішно користуватися мовою під час виконання різноманітних соціальних ролей; знання формул національного мовленнєвого етикету і вміння використання їх під час спілкування; дотримання етикетних правил спілкування з представниками різних вікових груп і статусів; здатність вирішувати за допомогою мови різні навчальні та життєві проблеми». На наш погляд, такий перелік складових соціокультурної компетентності учнів початкових класів є найбільш повним і його варто використати під час розробки експериментальної методики нашого дослідження.

З'ясування суті поняття «соціокультурна компетентність» дають підстави для формулювання змісту поняття «*соціокультурний розвиток мовної особистості учня*». Услід за О. Кучерук під таким розвитком ми розуміємо «керований учителем послідовний процес засвоєння юним носієм мови певної системи соціокультурних знань, норм, цінностей, у результаті чого відбуваються позитивні зміни в системі мовної особистості; удосконалення структурно-функціональних рівнів підростаючої мовної особистості (вербально-семантичного, когнітивного, прагматичного тощо) під впливом різних чинників соціокультурного спрямування» [31, с.3]. Важливою, на наш погляд, є її думка про те, що «соціокультурний розвиток мовної особистості школяра можна розглядати як навчально-виховний результат, що становить ступінь соціокультурної освіченості й духовної зрілості юного носія мови» [31, с.3]. Соціокультурний розвиток сприяє формуванню національної самосвідомості і національного самовияву особистості.

Під *національною самосвідомістю*, услід за М. Боришевським, ми розуміємо «усвідомлення особистістю себе часткою певної національної (етнічної) спільноти та оцінку себе як носія національних (етнічних) цінностей, що склалися в процесі тривалого історичного розвитку національної спільноти, її самореалізації як суб'єкта соціальної дійсності» [5, с.23]. Вона являє собою наявність в людини, що належить до певної національної спільноти, відповідної системи власних знань, переконань, поглядів про історію і сучасність своєї держави, краю, про її культуру, найкращі здобутки в галузі мови, культури, науки та техніки своїх земляків. Засвоєння цих знань свідчить про рівень загальнонаціональної свідомості представника нації, самоусвідомлення себе як невід'ємної частки свого народу, його культури і національного духу.

На основі аналізу опрацьованої літератури за темою дослідження можемо зробити висновок про те, що соціокультурна компетентність належить до ключових компетентностей і передбачає здатність школяра діяти в різноманітних життєвих ситуаціях відповідно до прийнятих у суспільстві соціальних норм і правил, виконувати різні ролі та функції у колективі. Для цього в учнів треба формувати здатність не тільки працювати індивідуально, а й продуктивно взаємодіяти в малих групах, у колективі в цілому. Засвоєння учнями на уроках словесності необхідних елементів соціокультурної компетентності сприятиме не тільки набуттю ними необхідних знань з історії, культури, традицій українського народу, а й активному формуванню ефективної взаємодії з іншими людьми, умінь толерантної поведінки в соціумі .

1.2. Лінгводидактичний аспект процесу формування соціокультурної компетентності молодшого школяра

Соціокультурна компетентність, як ми вже зазначали, – це досить складне, багатовекторне, інтегративне утворення, яке формується за

допомогою багатьох шкільних предметів та інших факторів, пов'язаних з життям суспільства. Воно включає в себе відомості зі світової, національної, регіональної культури, а також цінності, які забезпечують належні стосунки між людьми в соціумі, контакти людини зі світом. Компонентами цієї компетентності є також уважне і толерантне ставлення людини до традицій, історичних та культурних надбань, до рідної мови, дотримання нею рідномовних обов'язків як в особистому спілкуванні, так і в громадських місцях. Сюди ж відносяться і потреба у мовленнєвій діяльності у соціальному середовищі, необхідність дотримання морально-етичних норм поведінки в суспільстві, а також здатність до діяльності у певному лінгвосоціумі. Як бачимо, на становлення особистості значною мірою впливає не тільки зміст виучуваних предметів, а й багато інших різних соціальних чинників.

Оскільки соціокультурна компетентність являє собою діяльність у соціальному середовищі, у тому числі і мовленнєву поведінку, то дослідники звертають у першу чергу увагу на лінгводидактичний аспект процесу формування цієї компетентності. Тим і пояснюється неабиякий інтерес дослідників української лінгводидактики (С. Єлдінова, А. Іншаков, О. Крутенко, О. Кучер, О. Митник, Н. Мороз, Т. Піроженко, Р. Стельмацька, Т. Фоменко, Н. Цуканова та ін.) до розв'язання проблеми формування соціокультурної компетентності насамперед в особистості шкільного віку. Причиною такого інтересу, зазначає О. Кучер, у першу чергу є «недостатній рівень сформованості соціокультурної компетентності в багатьох учнів, що, у свою чергу, є причиною проблем їхньої комунікативної реалізації в полікультурному соціумі» [31, с.3]. Разом з тим дослідниця звертає особливу увагу на необхідність формування саме соціокультурної компетентності школярів. У зв'язку з цим вона зазначає: «В умовах предметного компетентісно орієнтованого навчання української мови, коли вчитель основну увагу приділяє формуванню предметних компетентностей, словеснику необхідно пам'ятати, що одне зі стратегічних завдань шкільної

україномовної освіти – це засвоєння учнями соціокультурного досвіду, втіленого в мовній формі» [31, с.4].

На необхідність використання відомостей з національної культури, фольклору, історії та етнографії у навчально-виховному процесі наполягають світові й вітчизняні дослідники досить давно. Серед сучасних науковців назвемо такі прізвища, як Н. Голуб, О. Горошкіна, Т. Донченко, С. Єрмоленко, С. Караман, В. Кононенко, Л. Мацько, Т. Мельник, В. Мельничайко, А. Нікітіна, Л. Паламар, М. Пентилюк, О. Потапенко, О. Семенов, Т. Симоненко, В. Цимбалюк та ін. Усі вони відстоюють точку зору про необхідність запровадження у навчальний процес соціокультурного підходу, а звідси і зміни змісту і структури підручників української мови. Вони повинні містити вправи не тільки з мовним, а й культурологічним матеріалом. Це забезпечуватиме, на думку О. Горошкіної, одночасно удосконалення знань, умінь і навичок учнів і сприятиме формуванню їхньої соціокультурної компетенції [9, с.183]. Зазначимо, що проблема соціокультурного потенціалу шкільного підручника, як і інших засобів формування соціокультурної компетентності учнів, не була предметом спеціального дослідження.

Останнім часом українська лінгводидактика поповнилась багатьма дослідженнями. Зокрема А. Нікітіна довела, що «ключовим у роботі словесника має стати виховання поваги до мовленнєвих традицій українського народу, бажання наслідувати ці традиції, насамперед етичні й естетичні, засвоювати типові вирази, прецедентні феномени у вигляді прецедентних імен, текстів, ситуацій та ін.» [41,с.149]. А. Ярмолюк дослідила проблему формування соціокультурної компетентності старшокласників у процесі роботи над текстом [75]. Предметом досліджень О. Потапенка стало питання про запровадження в навчальний процес лінгвокультурологічної, ноосферної парадигми навчання мови [53]. Однак усі ці наукові розвідки не стільки розв'язують порушені проблеми, скільки загострюють необхідність глибшого їх вивчення в сукупності, комплексно. Актуальною сьогодні, на

наш погляд, є необхідність дбати вчителям про «особливості наповнення соціокультурної змістової лінії шкільного курсу української мови з урахуванням суспільних і освітніх вимог сьогодення, сучасні методичні аспекти реалізації соціокультурної змістової лінії україномовної освіти тощо» [31, с. 5].

Перед освітянами стоїть важливе завдання щодо досягнення ефективності шкільної україномовної освіти. Це завдання стосується «забезпечення відповідності освіти сучасному соціальному замовленню на підготовку патріотично налаштованої, активної, духовно багатой мовної особистості школяра, з розвиненим інтелектом, здатної результативно взаємодіяти з іншими членами суспільства за допомогою державної мови» [31, с.4]. Для виконання цього завдання учитель повинен активно використовувати на уроках словесності навчально-культурологічний матеріал, який великою мірою сприятиме набуттю учнями культурної і соціальної компетентності.

Важливою думкою є міркування О. Кучерук про те, що «ефективність соціокультурного розвитку учнів закономірно зумовлюється їхньою позитивною мотивацією до процесу засвоєння знань, пов'язаних із суспільно прийнятою культурою, оволодіння вміннями раціонального здійснення навчально-пізнавальної й мовленнєво-комунікативної діяльності відповідно до соціальних норм поведінки, морально-етичних, естетичних та інших цінностей, набуття досвіду ціннісного ставлення до світу» [31, с.6]. Через це учителям необхідно весь час дбати про мотивацію комунікативної, пізнавальної діяльності школярів не тільки на уроках, а й в соціумі упродовж усього їх навчання в школі.

Для забезпечення мотивації вивчення і засвоєння навчального предмета потрібно, щоб учні усвідомили соціокультурне значення виучуваного матеріалу і щоб у них виробилася потреба соціокультурного розвитку. У зв'язку з цим О. Кучерук зазначає, що «для здійснення соціокультурного розвитку мовної особистості школяра потрібно розв'язати такі завдання:

поетапне розширення соціокультурних і лінгвокультурологічних знань учнів; реалізація соціокультурного підходу до навчання української мови у зв'язку з іншими підходами (особистісно орієнтованим, системно-структурним, комунікативно-ситуативним тощо); застосування варіативних методик навчання української мови соціокультурного спрямування на основі інтеграції в змісті, у формах, методах, засобах навчання, з використанням дидактичних текстів різної соціокультурної тематики, сучасних засобів ІКТ» [31, с.6].

Досить важливим для становлення соціокультурної особистості школяра, на наш погляд, є той факт, що лінгвокультурологічний аспект навчання української мови має ґрунтуватися, на думку багатьох учених, на основі врахування мови і культури та їх взаємозв'язку. Він повинен охоплювати, як слушно зазначає О. Кучерук, опанування мови «як національно-культурного феномену, оскільки вияв національної специфіки української мови й усвідомлення мови як духовно-культурної скарбниці народу формує українознавчий світогляд» [31, с.3]. У зв'язку з цим особливо актуальним, важливим і необхідним елементом роботи з учнями учнів, на нашу думку, є дидактичне наповнення процесу навчання спеціально дібраними засобами, серед яких важливе місце повинно відводитися народним прислів'ям, приказкам, фразеологізмам, а також ознайомленню зі славетними іменами України, свого регіону, видатними подіями, символами, які свідчать про самобутність, вишуканість національної самосвідомості українців. Тому учителям необхідно використовувати на уроках словесності дидактичний матеріал, пов'язаний з історією рідного краю, його традиціями, незборним стремлінням до свободи, справедливості.

Особливо великого значення у процесі формування соціокультурної компетентості школярів набуває вибір мови спілкування не тільки у шкільному і позашкільному спілкуванні, а й в соціумі взагалі. У зв'язку з цим Л. Мацько цілком слушно наголошує, що «в українському педагогічному дискурсі досі залишається лінгводидактичною проблемою аксіологічний

аспект формування мовної особистості, який розкриває її ціннісно-оцінні орієнтації у виборі мови спілкування, часто, на жаль, не на користь української мови» [35, с.27]. Тому педагогам, вихователям, у тому числі і батькам, слід пам'ятати, що на вибір мови спілкування, правильне і доречне вживання відповідних етикетних формул та інших виражальних засобів мови, манери поведінки особистості в соціумі та під час комунікативної взаємодії значною мірою впливають національні та сімейні традиції, звички, мовні смаки тощо. Відтак основним завданням педагога і батьків є створення умов для вироблення потреби у спілкуванні українською мовою не тільки у школі, в сім'ї, а й під час комунікації в соціумі. Дитина повинна бути переконана у необхідності дотримання і реалізації рідномовних обов'язків.

Набуття учнями культури під час реалізації навчально-мовленнєвої діяльності, стверджує О. Кучерук, залежить від оволодіння ним «загальнолюдськими (людина, життя, любов, добро, краса, культура, правда, мир тощо), національними (національність, національна мова, національна культура, українська нація, національні традиції, пісні, танці, символи, обереги), громадянськими (Україна, багатонаціональний український народ, державна мова, рідна мова, рід, патріотизм та ін.), регіональними (територія певного регіону держави, ландшафт регіону, любов до свого краю, регіональні традиції, видатні творчі особистості в регіоні та ін.), сімейними (сім'я, батько, мати, сестра, брат, родинні традиції та тощо) та особистісними (здоров'я, доброзичливість, комунікабельність, вихованість, освіта, працелюбство, життєтворчість, благодійництво, допитливість, ініціативність, лідерство, особистий вибір, особиста відповідальність та ін.) цінностями» [31, с.7]. Засвоєння зазначених цінностей «збагачує інтелектуально-чуттєву сферу особистості учня», сприяє становленню і розвитку його соціально-комунікативного досвіду. Важливо, що у своїй сукупності такі цінності стають «мотиваційною основою до моральних учинків, до діяльності, зокрема й мовленнєвої поведінки, за законами добра, краси» [31, с.7].

На уроках української мови і літературного читання прищепити любов до цінностей і збагачення внутрішнього світу і культури спілкування можна завдяки використанню текстів. Текст має великі можливості для формування і розвитку мовних та мовленнєвих умінь молодших школярів. Адже тільки на рівні тексту забезпечується більш ефективно засвоєння мовних явищ і тільки текстовий матеріал дозволяє виявити особливості їх функціонування у комунікативному акті. Крім того, робота з текстом слугує дієвим і наочним засобом ознайомлення дітей із специфічними особливостями зв'язних висловлювань, практично готує їх до розуміння чужих і створення власних текстів. Нарешті, текст виступає тим засобом навчання, за допомогою якого в учня формуються культурні смаки та вподобання, що в кінцевому підсумку сприяє становленню соціокультурної компетентності школяра. Через це О. Кучерук справедливо, на нашу думку, вважає, що «застосування текстоцентричного підходу до мовної освіти великою мірою сприяє становленню і підтриманню позитивної мотивації навчання» [31, с.7]. Відповідно до цього вона виділяє певні типи дидактичних текстів, які є особливо значущими «для формування мовної особистості учня, для розвитку особливостей його мовомислення, що проявляються в загальній і мовленнєвій культурі та поведінці» [31, с.7].

Для забезпечення формування соціокультурної компетентності школярів необхідно викликати в них інтерес до культури, традицій, стереотипів, прийнятих в українському суспільстві. При цьому слід пам'ятати, що «культурні мовленнєві моделі є дидактичним матеріалом для аналітико-інтерпретаційної діяльності й зразками для наслідування в практиці живого спілкування» [31, с.7]. Основним видом роботи тут має бути виконання учнями цілої низки комунікативних завдань на імітаційне розігрування різних соціокультурних ситуацій, виконання різноманітних соціальних ролей, зрозумілих і прийнятних для їх віку. Така системна і послідовна робота приведе до «збагачення внутрішнього світу й культури мовомислення, до оволодіння такими моделями комунікативної поведінки,

які сприятимуть виконанню різних комунікативних ролей в українському соціумі» [31, с.7].

Необхідно також зазначити, що в нинішніх освітніх реаліях особливо актуальними стає метод навчання «діалог культур», який, з одного боку сприяє національно орієнтованому, патріотичному, духовно-естетичному формуванню майбутнього громадянина України, а з іншого, сприяє інтеграції школярів у полікультурний європейський простір. Обидва ці взаємопов'язані процеси сприяють виробленню в них національної, культурної самоідентифікації, вибору правильної стратегії взаємодії з представниками інших культур. Використання такого методу сприяє збагаченню в учнів соціального і комунікативно-культурного досвіду взаємодії в соціумі, формує в них потребу культурно, ввічливо і толерантно взаємодіяти в колективі.

1.3. Вивчення й аналіз вимог шкільних програм та дидактичних можливостей чинних підручників щодо реалізації соціокультурної змістової лінії україномовної освіти

Основною особливістю Державного стандарту початкової освіти є орієнтація вчителів початкових класів на реалізацію цілої низки вимог до рівня підготовки школярів задля досягнення ними визначених у ньому компетентностей. Компетентнісний підхід, проголошений у цьому основному освітньому документі, зорієнтований на таку організацію навчально-виховного процесу у початкових класах, яка забезпечила б відповідність обов'язкових результатів навчання вимогам ключових компетентностей здобувачів освіти. Тому впродовж усього навчання у початковій школі учні повинні оволодіти цілою низкою компетентностей, «які передбачають їх особистісно-соціальний та інтелектуальний розвиток, формуються на міжпредметній основі та є інтегрованим результатом предметних і міжпредметних компетенцій» [13, с.3]. Забезпечити належний

рівень загальноосвітньої підготовки і соціально-особистісного розвитку учнів молодшого шкільного віку дає можливість вивчення предметів, включених до базового навчального плану.

Обов'язкові результати навчання здобувачів освіти початкової школи, які мають пряме відношення до формування соціокультурної компетентності, в Державному стандарті визначаються такими «ключовими компетентностями:

а) вільне володіння державною мовою;

б) здатність спілкуватися рідною мовою в різних комунікативних ситуаціях;

в) громадянські та соціальні компетентності, що передбачають співпрацю з іншими особами для досягнення спільної мети, активність в житті класу і школи, повагу до прав інших осіб, уміння діяти в конфліктних ситуаціях, пов'язаних з різними проявами дискримінації, цінувати культурне розмаїття різних народів та ідентифікацію себе як громадянина України;

г) культурна компетентність, що передбачає залучення до різних видів мистецької творчості (образотворче, музичне та інші види мистецтв) шляхом розкриття і розвитку природних здібностей, творчого вираження особистості» [13, с.1-3].

Як бачимо, формування соціокультурної компетентності відбувається у першу чергу на уроках словесності. На цей факт прямо вказано у державному стандарті, зокрема у визначенні мети мовно-літературної галузі. Вона полягає у «формуванні мотивації вивчення української мови...; формуванні комунікативної та інших ключових компетентностей; розвитку здатності спілкуватися українською мовою **для духовного, культурного й національного самовияву** (виділено нами. – А. Коваленко), послуговуватися нею в особистому й суспільному житті, у міжкультурному діалозі» [13, с.4].

Чинні типові шкільні програми, розроблені під керівництвом О. Савченко та А. Шияна, базуються на вимогах Державного стандарту. У

своєму дослідженні ми орієнтувались на програму О. Савченко, оскільки в ній, на наш погляд, приділяється більше уваги формуванню соціокультурної компетентності молодших школярів. Так, метою початкової освіти, зазначається у цій програмі, «є всебічний розвиток дитини, її талантів, здібностей, компетентностей та наскрізних умінь відповідно до вікових та індивідуальних психофізіологічних особливостей і потреб, формування цінностей; розвиток самостійності, творчості, допитливості, що забезпечують її готовність до життя в демократичному й інформаційному суспільстві, продовження навчання в основній школі» [65, с.2]. Зазначимо, що реалізації цієї мети присвячено тільки одне із завдань програми з української мови, що має пряме відношення до соціокультурної компетентності молодших школярів, а саме: «виховання в учнів позитивного емоційно-ціннісного ставлення до української мови, формування пізнавального інтересу до рідного слова, прагнення вдосконалювати своє мовлення» [65, с.6]. У визначенні мети предмета «Літературне читання» лише частково знаходимо слова, що мають відношення до формування соціокультурної компетентності школярів. Вона передбачає «формування читацької, комунікативної та інших ключових компетентностей; збагачення емоційно-ціннісного, естетичного, соціального та пізнавального досвіду» [65, с.15]. Як бачимо, у програмі 2019 року відсутнє чітке формулювання вимог, що мають пряме відношення до формування соціокультурної компетентності дітей молодшого шкільного віку. Зокрема, немає вказівок, пов'язаних з формуванням у дітей стійкого уявлення про мову як форму вияву національної культури українського народу, його національного самоусвідомлення, про пізнання особливостей і специфіки малих фольклорних жанрів, історії, традицій українців тощо.

Для порівняння ми проаналізували шкільну програму 2016 року, в якій сказано, що навчання української мови має бути спрямоване не тільки на засвоєння пропедевтичного курсу мови, а й також «на формування *соціокультурної компетентності*, яка охоплює загальнокультурний розвиток учнів, адаптацію їх до життя в певному соціальному середовищі,

громадянське, патріотичне, морально-етичне, естетичне виховання» [39, с.2]. Навчання української мови, зазначається в ній, «має бути спрямоване на формування *соціокультурної компетентності*, яка охоплює загальнокультурний розвиток учнів, адаптацію їх до життя в певному соціальному середовищі, громадянське, патріотичне, морально-етичне, естетичне виховання» [39, с.1].

Соціокультурна змістова лінія цієї програми передбачає ознайомлення дітей молодшого шкільного віку з широким спектром тем, які покликані сформувати на доступному для них рівні уявлення про духовні та матеріальні цінності українського народу, його минуле і сучасне. Зокрема до змісту цієї лінії включено такі теми: рідна мова як форма вияву культури українського народу, мова як засіб створення творів мистецтва; Україна, її загальнонаціональна та регіональна історія і культура; більш глибоке ознайомлення з українською народною творчістю, засвоєння фольклорних форм, національних етикетних норм, загальноприйнятих правил спілкування; засвоєння вмінь виконувати різні соціальні ролі, спілкуватися з адресатами різних вікових груп і статусів у різних навчальних і життєвих ситуаціях. Зрозуміло, що весь цей спектр проблем не входить в коло навчальних тем курсу української мови. Однак сприяти реалізації формування соціокультурної компетентності школярів можна за допомогою спеціально підібраних навчальних текстів, збагачення й активізації словникового запасу лексиною і фразеологією народознавчого спрямування, виконання різноманітних ситуативних завдань для формування навичок спілкуватися з різними за статусом співрозмовниками у різних життєвих ситуаціях.

Зміст соціокультурної лінії на уроках української мови, згідно з програмою, складається з таких елементів:

1) *державний стандарт* – тематичні групи слів, що називають державу, її столицю, державну символіку, реалії життя народу; *державні вимоги*: знати і вміти записувати назву держави та її столиці; знати державні символи України; розуміти і пояснювати значення слів-назв предметів побуту,

народних звичаїв; використовувати тематичні групи слів народознавчого змісту в мовленні;

2) *державний стандарт* – фольклорні твори великої та малої форми; *державні вимоги*: знати казки, пісні, прислів'я, приказки, загадки, лічилки; уміти доречно використовувати їх в усному і писемному мовленні для його увиразнення [39, с. 16];

3) *державний стандарт* – особливості національного мовленнєвого етикету. Правила мовленнєвої поведінки під час спілкування; *державні вимоги*: знати формули національного мовленнєвого етикету і використовувати їх під час спілкування; дотримуватися правил етикету під час спілкування з представниками різних вікових груп і статусів;

4) *державний стандарт* – соціальні ролі; *державні вимоги*: уміти встановлювати елементарні комунікативні контакти під час виконання тих чи тих соціальних ролей у різних життєвих ситуаціях» [39, с.17].

Для учнів шкіл національних меншин програмою передбачено такі державні вимоги: «знати назву держави, її столицю, державні символи; мати уявлення про традиції народу, мова якого вивчається; знати окремі фольклорні твори великих і малих форм; уміти встановлювати елементарні комунікативні контакти з однолітками і дорослими під час виконання тих або тих соціальних ролей у різних життєвих ситуаціях, толерантно ставитися до думки інших, знаходити довідкову інформацію за допомогою інформаційно-комунікаційних технологій» [39, с. 19].

Отже, програма з української 2016 р. передбачає, крім опанування основних мовних і мовленнєвих відомостей, засвоєння ще й позамовної інформації, необхідної для адекватного спілкування та взаєморозуміння в соціумі, що суттєво, на наш погляд, сприяє формування соціальної та культурної компетентностей молодших школярів. Дослідження вчених і шкільна практика свідчать про те, що вчитель на уроках словесності не може обмежуватися тільки вузькими мовними цілями.

Виділення у цій програмі соціокультурної змістової лінії та її реалізація у навчально-виховному процесі неможливі без відповідного наповнення дидактичним позалінгвістичним матеріалом змісту підручника. Адже саме робота з мовним і культурологічним матеріалом здійснюється за допомогою вправ, що складаються на основі тексту таким чином, щоб поряд із удосконаленням лінгвістичних знань, умінь і навичок учнів забезпечити одночасно формування їхньої соціокультурної компетентності.

Для порівняння ми проаналізували підручник з української мови для 4 класу 2015 р. М. Вашуленка, С. Дубовик, О. Мельничайко [7] і підручник 2021 р. М. Вашуленка, Н. Васильківської та С. Дубовик [6].

З точки зору можливостей реалізації в навчальному процесі сучасної початкової школи соціокультурної змістової лінії україномовної освіти підручник 2015 р. показав, що в ньому закладено відносно великий дидактичний потенціал. Особливо багатий за змістом перший розділ підручника «Мова і мовлення». На початку поміщено державний гімн України, практично майже в усіх вправах навчальний матеріал пов'язаний з мовою як живою скарбницею народу, словом, мовленням, знаннями. Є тут також і прислів'я та приказки про слово, мову, науку, висловлювання видатних письменників про мову. У вправі 21 порушується проблема про культуру мовлення школярів: чи вмієш ти розмовляти з іншими людьми, чи завжди правильно оцінюєш свою поведінку, як відповідаєш на запитання тощо. Однак усі наступні розділи підручника («Текст», «Речення», «Частини мови») містять значно меншу кількість соціокультурного дидактичного матеріалу. Слід зазначити, що цей матеріал пов'язаний з різними темами – Україна (6 вправ), прислів'я (7 вправ), народні традиції – обжинки, топтання рясту, свято Купала, Зелені свята тощо (4 вправи), національний одяг (1 вправа), міста України (5 вправ), культура і побут регіонів України – Полісся, Поділля, Прикарпаття (5 вправ), сім'я (4 вправи), професії (5 вправ), пісня (3 вправи), книга (2 вправи), свята і знаменні дати (3 вправи), Запорізька січ,

козаки (3 вправи), культура спілкування (3 вправи), країни світу – Південна Азія, Туркменія (2 вправи).

Якщо порівняти виявлений у підручнику української мови перелік соціокультурних цінностей, яких повинні набути учні в 4 класі, із запропонованим переліком О. Кучерук (31, с.35-36), то можемо зробити такий висновок: у цьому підручнику представлені всі 6 груп цінностей – загальнолюдські, національні, громадянські, регіональні, сімейні, особистісні. Однак, з одного боку, усі вони репрезентовані досить малою кількістю вправ, а іншого боку, майже усі групи цінностей у підручнику характеризуються тематичним обмеженням. Наприклад, серед національних цінностей досить вузько представлені такі поняття, як «національність», «нація», «традиції», «національна культура», «визначні події», а стосовно символів та оберегів українського народу взагалі відсутня інформація. Досить обмежено представлені у підручнику і регіональні цінності: рідний край, любов до свого краю, регіональні традиції, видатні особистості краю тощо. Мало, на наш погляд, у підручнику інформації про родинні традиції, сімейні свята. Нарешті, особистісним цінностям теж приділяється мало уваги. Це стосується не тільки власного здоров'я учнів, а й важливих рис особистості (доброзичливість, комунікабельність, вихованість, лідерство, освіта, благодійництво, допитливість, ініціативність, особистий вибір, особиста відповідальність). Отже, аналіз підручника з одного боку, свідчить про те, що у ньому усі репрезентована невелика кількість вправ соціокультурного спрямування, а іншого боку, майже усі групи цінностей у підручнику відзначаються тематичним обмеженням.

Аналіз чинного підручника 2021 р. показав, що його дидактичний матеріал ще у більшій мірі не може сприяти забезпеченню формування соціокультурної компетентності учнів 4 класу, оскільки подані у ньому вправи і завдання, по-перше, не ілюструють весь перелік названих вище цінностей, а по-друге, їх у підручнику дуже мала кількість. Так, темі «Рідний край. Вітчизна» присвячено всього 7 вправ (див. рис. 1-2).

 2 Прочитайте вірш Лідії Компанієць. Подумайте, чому авторка дала йому такий заголовок. Що вона хотіла сказати своїм віршем?

НАЙКРАЩА В ЦІЛІМ СВІТІ

Люблю я в рідному краю
веселі співанки пташині,
і річки бистру течію,
і руту-м'яту при долині;
пропахлі вітром колоски,
і запашне безмежне поле,
і мамин хліб, і ті стежки,
якими вранці йду до школи;
і перші проліски в гаю,
і щедре сонечко в блакиті...
Люблю вітчизну я свою,
вона — найкраща в цілім світі!

Доведіть, що це висловлювання є текстом.

 4 Прочитайте вірш Надії Голуб. Визначте тему і головну думку вірша. Доберіть до нього заголовок.

Розквітай, прекрасна **Україно**,
рідна **земле**, **матінко** моя.
Хай лунає мова солов'їна,
пісня неповторная твоя.
Хай смереки, ясени й тополі,
квітки, луки, трави і сади
шепотять нам вірші щедрі, добрі,
вольні, чисті, із джерельної води.

Рис.1-2. Приклади вправ до теми «Рідний край. Вітчизна»

Позитивним фактом можна назвати те, що серед запропонованих віршів про Україну у цьому підручнику є багато досі невідомих учням текстів, наприклад, М. Людкевич, Г. Черінь та ін. Інші тематичні групи представлені ще меншою кількістю вправ: «Славетні українці» - 4 вправи, «Професії батьків» - 4 вправи, «Історичні події» - 3 вправи, «Плекаймо мову» - 2 вправи, решті тем («Походження власних назв», «Регіони України», «Народні танці») присвячено по одній вправі. До того ж вони майже всі не містять для учнів навіть елементарної інформації (див. рис. 2).

4 Прочитайте прізвища славетних українців. Дізнайтеся, чим вони прославили Україну.

Кого зображено на світлині?

Піддубний Іван, Крушельницька Соломія, Шевченко Тарас, Леонтович Микола, Заньковецька Марія, Мурашко Олександр, Білокур Катерина, Кондратюк Юрій, Корольов Сергій.

- Запишіть ці прізвища в алфавітній послідовності.
- Які ще прізвища ушанованих українців ви знаєте? Доповніть перелік і запишіть в алфавітній послідовності.

Рис.3. Приклад вправи до теми «Славетні українці»

З усього переліку імен четвертокласники можуть назвати, чим прославив Україну і хто такий Тарас Шевченко. Про інших видатних людей швидше за все вони нічого не знають. Тим більше навряд чи вони зможуть сказати, кого зображено на світлині.

Варто також зазначити, що деякі тематичні групи, на відміну від підручника 2015 року, взагалі не представлені. Це вправи про знаменні дати в історії нашого народу, про народні традиції та свята (обжинки, топтання рясту, Різдво, Великдень, свято Купала, Зелені свята тощо), про національний одяг, міста України, столицю, про культуру і побут різних регіонів України, про сім'ю, народну пісню, про українські обереги і символи (матір, калину, вербу, рушник, хліб, про культуру ввічливого спілкування тощо).

З-поміж усього хочемо ще наголосити на тому, що у чинному підручнику подається дуже мала кількість прислів'їв і приказок, а саме в них сконденсовано всю народну мудрість, яка, на наш погляд, сприяла би великою мірою ідентифікації молодшого школяра зі своєю національністю, викликала би у нього гордість за свій народ, його культуру, його героїчне і сучасне минуле.

Отже, аналіз двох підручників з української мови для учнів 4 класу, виданих у різні роки під керівництвом М. Вашуленка, свідчить про те, що найкраще соціокультурний компонент представлений у підручнику 2015 року, хоч і він не повністю відповідає тематиці соціальних і культурних цінностей, оволодіти якими повинні діти цієї вікової категорії. Оскільки чинний підручник 2021 року ще більшою мірою позбавлений такої можливості через обмежену кількість репрезентованих у ньому вправ і недостатню кількість груп цінностей, то це нас переконує в необхідності розробки і створення експериментальної методики, спрямованої на підвищення рівня соціокультурної компетентності учнів 4 класу.

Для того, щоб переконатись у тому, як ефективно у шкільній практиці використовуються методи і прийоми роботи щодо формування в учнів початкових класів соціокультурної компетентності, нам необхідно було відповідно до завдань нашого дослідження вивчити й узагальнити досвід роботи вчителів початкових класів базової школи. Для вивчення педагогічного досвіду ми обрали педагогів, стаж роботи в гімназії яких становив 15 і більше років. Це вчителі Криворізької гімназії №42 Коник Ольга Олександрівна, Соломка Юлія Віталіївна, Сокирко Інна Миколаївна та Ярошенко Ірина Миколаївна.

Як свідчить аналіз їх досвіду роботи, вони приділяють належну увагу формуванню соціокультурних цінностей школярів, однак систематичного і послідовного підходу в їх діях не спостерігається. Так, на уроках словесності Ю.В. Соломка намагається ознайомити учнів 4 класу з лексикою, що позначає елементи народного побуту – словами, що є народними назвами керамічних та глиняних виробів, із способами їх виготовлення та оздоблення. Учні почули багато нових слів (*гличик, куманець, макітра, жбан, горщик, миска, кераміка, гончарство*). Однак на занятті були відсутні предмети для їх візуалізації, а також і робота щодо активізації засвоєних лексем. Без цього діти через певний час забудуть ці назви, і вони перейдуть до їх пасивного словника. Таким чином, можемо констатувати, що на уроках мови і читання

якщо й проводиться робота по ознайомленню школярів з елементами культури і побуту українського народу, вона носить епізодичний і несистемний характер. Що ж стосується цілеспрямованої роботи з розширення й активізації словникового запасу молодших школярів засобами лексики народознавчого змісту, то вона залишається слабкою ланкою в сучасній школі. Це зумовлено, з одного боку, вилученням з варіативної частини шкільного навчального плану колишнього курсу «Народознавство», а з іншого, відсутністю послідовної і системної роботи на уроках рідної мови і читання, яка сприяла б збагаченню й активізації словника молодших школярів етнолінгвістичною лексикою.

Друга проблема, на яку звертають увагу досвідчені вчителі, пов'язана з розвитком культури мовлення школярів. Більшість класоводів традиційно підходять до вирішення цієї проблеми. Розвиток усного і писемного мовлення, як правило, вони здійснюють шляхом використання системи підготовчих вправ, які повинні забезпечити успіх у роботі над оволодінням культурою мовлення. Здебільшого це вправи на збагачення, розширення й активізацію словникового запасу школярів – добір синонімів, антонімів, паронімів; тлумачення їх семантики, прямого й переносного значення; ведення «зошитів-скарбничок» та тематичних словничків, куди записуються найбільш вдалі і рідковживані епітети, порівняння, синоніми, крилаті вирази, фразеологізми про менталітет українців, їх риси. Досить активно у шкільній практиці використовуються логічні, стилістичні вправи, робота над реченням (відповіді на поставлені вчителем запитання, складання речень за малюнками, опорними словами, редагування речень тощо). Такі види роботи використовують учителі О.О. Коник та І.М. Сокирко. Завдання, запропоновані ними, сприяють збагаченню активного словника учнів, розвитку логічного мислення, стилістичної вправності, а також культури та етики мовлення, дотримання правил мовленнєвого етикету.

Учитель вищої категорії І.М. Ярошенко дбає про дотримання учнями під час комунікації етики спілкування, дотримання літературної норми, акцентує

увагу дітей на правилах вимови голосних в ненаголошених позиціях, дзвінких перед глухими та в кінці слова чи складу тощо. Такі види роботи сприяють формуванню навичок культури усного, а відтак і писемного мовлення школярів. При цьому вона, як і інші педагоги, звертає увагу учнів на дотримання правил мовленнєвого етикету під час продукування власних висловлювань. Її учні вчаться під час діалогічного спілкування висловлювати повагу до співрозмовника, намагаються висловити співчуття, емпатію. Особливої уваги, на нашу думку, заслуговує практика використання Іриною Миколаївною так званих «червоної» та «чорної» книг. До першої заносяться найбільш вдалі, доречні слова, вирази, фрази, у тому числі й елементи мовленнєвого етикету, а до другої, навпаки, слова, в яких учні найчастіше припускаються помилок. Переважно це слова з неправильним наголошуванням (*випАдок, Ознака, заняттЯ, кілОметр, випАдок, вИмога, навчаннЯ, чотИрнадцять* та ін.), а також просторічні вирази типу «я вибачаюся», «здрасьте», «пока», «звиняйте», «велике дякую» тощо.

Важливу роль у формуванні соціокультурної компетентності учнів відіграє набуття ними досвіду не тільки спілкування з різними за віком, соціальним статусом адресатами, а й уміння виконувати їх роль. Такий підхід, на наш погляд, сприяє покращанню соціалізації дитини, сприяє виробленню умінь і навичок не боятися вступати комунікацію з іншими людьми, ініціювати спілкування, підтримувати розмову, уважно слухати, адекватно реагувати і відповідати на запитання співбесідника. Для цього досвідчені вчителі у своїй практиці часто використовують різноманітні ситуативні завдання та вправи. Умови спілкування у таких випадках учням пропонуються різні, вони часто змінюються, щоб учні навчилися спілкуватися з різними адресатами у різних навчальних і життєвих ситуаціях. Так, учитель вищої категорії І.М. Сокирко добирає такі форми і методи роботи, щоб учні зрозуміли, що використання тих чи інших засобів мови залежить не тільки від типу мовлення, а й від мети, завдань, сфери спілкування. Вона намагається, щоб діти змогли самостійно переконатись у

їх ролі для досягнення тієї чи іншої комунікативної мети, зорієнтованої на вираження думки. Такий підхід у роботі вчителя, на наш погляд, надає більшої цілеспрямованості процесові розвитку комунікативних умінь, набуття соціального досвіду, оскільки в учнів активно формуються конкретні мовленнєві уміння: будувати тексти різних типів та стилів залежно від мети та ситуації спілкування, орієнтуючись на адресата спілкування, виконувати соціальну роль тієї чи іншої людини тощо. Крім того, І.М. Сокирко дбає не тільки про зміст висловлювання, а й про відповідність його форми. Тому на її уроках учні звертають увагу на емоційний фон, манеру спілкування, інтонацію, а також і на невербальні засоби спілкування та його кінцевий результат.

Учитель-методист О.О. Коник вважає, що однією з найважливіших умов формування комунікативних умінь і навичок є створення на уроках певної комунікативної обстановки, яка б стимулювала мовленнєву активність дітей. Тому вона завжди прагне, щоб на її уроках відбувався живий обмін думками. Уже в період навчання грамоти вона намагається розвинути у дітей уміння вступати в діалог на доступні для них теми, а також зв'язано висловлюватися. Також учителька звертає особливу увагу на психологію спілкування дітей, оскільки під час спілкування на уроці і в позаурочний час у деяких дітей виникає психологічний бар'єр. Тому всі форми роботи у розвитку діалогічного і монологічного мовлення школярів вона застосовує так, щоб діти відчували себе впевнено, природно вживалися у відведені чи обрані ними самостійно ролі. Спочатку вчителька пропонує всім дітям хором відтворити одна за однією репліки діалогу. Це слугує усуненню психологічного бар'єру у спілкуванні. Крім того, педагог завжди дбає, щоб під час спілкування панувала ситуація успіху, доброзичливої атмосфери, емпатії.

Що стосується використання на уроках української мови дидактичного матеріалу соціокультурного спрямування, то вчителі, як свідчать бесіди з ними, переважно послуговуються контентом чинних підручників, а в

окремих випадках, наприклад, відзначення річниці з дня народження Т. Шевченка, Лесі Українки чи з нагоди якогось державного свята чи події, повідомляють учням спеціально дібрану ними інформацію. Як бачимо, процес формування на уроках української мови соціальної і культурної компетентності молодших школярів практично залишається поза увагою вчителів. Зокрема, поза увагою залишається інформація для дітей цілої низки груп соціокультурних цінностей, які покликані сформувати національно свідому особистість і сприяли б вияву їх національної самосвідомості і національного самовияву.

Таким чином, аналіз досвіду роботи вчителів початкових класів дає нам підстави стверджувати, що, з одного боку, педагоги з досвідом роботи в школі на уроках словесності використовують деякі вправи і завдання, які своїм змістом мають відношення до формування соціокультурної компетентності молодших школярів. А з іншого боку, як свідчать наші спостереження, вони хоч вони позбавлені цілеспрямованості, системності, не мають чіткої логічної послідовності, наступності, а найголовніше – у них не спостерігається охоплення усіх загальноприйнятих в сучасних дослідженнях напрямів соціокультурного розвитку особистості. Крім того, під час проведених нами бесід з учителями початкової школи класоводи висловлювали нарікання на відсутність дидактичного матеріалу у чинних шкільних підручниках, а також спеціальних методичних праць, які забезпечили б проведення на уроках словесності більш ефективної роботи з формування соціокультурної компетентності школярів.

Висновки до розділу 1

Аналіз теоретичних основ процесу формування соціальної і культурної компетентностей молодших школярів дозволив підтвердити нашу думку про актуальність досліджуваної проблеми. Встановлено, що проблема соціокультурного розвитку дітей молодшого шкільного віку є досить

складною і до кінця не розв'язаною. Особливо це стосується лінгводидактичного її забезпечення, а також відсутності одностайного з боку педагогів, лінгводидактів та вчителів бачення змістового наповнення мовно-літературної освітньої галузі елементами, які ефективно сприяли б соціокультурному розвитку школярів. Такий стан справ ускладнюється ще й відсутністю належного забезпечення освітньої галузі спеціальною навчально-методичною літературою та шкільними підручниками з уніфікованим підходом до їх змістового наповнення, що забезпечило б формування в учнів початкової школи соціокультурної компетентності як засобу їх національного і культурного самовияву.

На основі аналізу науково-методичної літератури встановлено, що соціокультурна компетентність належить до ключових компетентностей і передбачає здатність школяра діяти в різноманітних життєвих ситуаціях відповідно до прийнятих у суспільстві соціальних норм і правил, виконувати різні ролі та функції у колективі, оволодівати загальнокультурними, національними, громадянськими, сімейними та особистісними цінностями. Великі потенційні можливості для реалізації цього складного завдання мають уроки словесності, які можуть забезпечити не тільки набуття школярами необхідних знань з історії, культури, традицій українського народу, а й активне формування вмінь ефективної взаємодії з іншими людьми, у тому числі і толерантної поведінки в соціумі.

Аналіз двох останніх шкільних програм показав, що у програмі з української мови 2016 р. спеціально виокремлено соціолінгвістичну змістову лінію, яка передбачає роботу з мовним і культурологічним матеріалом таким чином, щоб поряд із удосконаленням лінгвістичних знань, умінь і навичок учнів забезпечити одночасно формування їхньої соціокультурної компетентності. Разом з тим встановлено, що в чинній програмі 2019 р. відсутнє чітке формулювання вимог, які мають пряме відношення до формування соціокультурної компетентності дітей молодшого шкільного віку. Зокрема, немає вказівок, пов'язаних з формуванням у дітей стійкого

уявлення про мову як форму вияву національної культури українського народу, його національного самоусвідомлення, про засвоєння особливостей і специфіки малих фольклорних жанрів, культури, історії, традицій українців тощо.

Аналогічну ситуацію помічено й під час аналізу шкільних підручників 2015 і 2021 р.р., виданих колективом майже одних і тих же авторів. Якщо у підручнику 2015 р. представлені всі групи цінностей (загальнолюдські, національні, громадянські, регіональні, сімейні, особистісні), але вони репрезентовані досить малою кількістю вправ і характеризуються тематичним обмеженням, то підручник 2021 р. ще більшою мірою позбавлений такої можливості через обмежену кількість репрезентованих у ньому вправ і недостатню кількість груп цінностей. Цей факт переконує нас у необхідності розробки і створення експериментальної методики, спрямованої на підвищення рівня соціокультурної компетентності учнів 4 класу.

На основі вивчення й аналізу досвіду роботи вчителів початкових класів встановлено, що, з одного боку, педагоги з досвідом роботи в школі на уроках словесності використовують деякі вправи і завдання, які своїм змістом мають відношення до формування соціокультурної компетентності молодших школярів. А з іншого боку, як свідчать наші спостереження, вони хоч вони позбавлені цілеспрямованості, системності, не мають чіткої логічної послідовності, наступності, а найголовніше – у них не спостерігається охоплення усіх загальноприйнятих в сучасних дослідженнях напрямів соціокультурного розвитку особистості. Крім того, під час проведених нами бесід з учителями початкової школи класоводи висловлювали нарікання на відсутність дидактичного матеріалу у чинних шкільних підручниках, а також спеціальних методичних праць, які забезпечили б проведення більш ефективної роботи з формування на уроках словесності соціокультурної компетентності школярів. Усі ці названі фактори підтвердили наше припущення про необхідність проведення спеціальної дослідно-експериментальної роботи відповідно до мети нашого дослідження.

РОЗДІЛ 2
ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОЦЕСУ
ФОРМУВАННЯ СОЦІАЛЬНОЇ І КУЛЬТУРНОЇ
КОМПЕТЕНТНОСТЕЙ НА УРОКАХ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ
В 4 КЛАСІ

2.1. Визначення початкового стану сформованості соціальної і культурної компетентностей учнів 4 класу

Аналіз науково-методичної та науково-теоретичної літератури за темою дослідження свідчить про збільшення інтересу психологів, педагогів, методистів, учителів-практиків до проблеми формування соціокультурної компетентності молодших школярів та її актуальність для сучасної загальноосвітньої школи у процесі формування національно свідомої особистості. Актуальність цієї проблеми зумовлена ще й тим, що розвиток і саморозвиток особистості, на думку вчених та вчителів, здійснюється тоді, коли особистість цілком охоплена соціально-значущою діяльністю, залучена до повноцінного діалогічного спілкування. Це один із принципів продуктивної освіти, заснованої на ідеях гуманізації та демократизації, який найбільшою мірою сприяє формуванню навичок діяльності, спілкування і співпраці. Оскільки соціокультурна компетентність являє собою діяльність у соціальному середовищі, то вона тісно пов'язана з мовленнєвою поведінкою людини. Отже, соціокультурна та комунікативна компетентності взаємопов'язані і взаємозумовлені. Уроки словесності найбільшою мірою дозволяють збагатити внутрішній світ, культуру мови і мислення школяра, сприяють оволодінню такими моделями комунікативної поведінки, які забезпечуватимуть виконання різних комунікативних ролей в українському та полінаціональному соціумі. Однак аналіз шкільного підручника показав, що в ньому недостатня кількість вправ, спрямованих формування соціокультурної компетентності учнів 4 класу. До того ж вони не відзначаються тематичною розмаїтістю. У зв'язку з цим виникла

необхідність у проведенні дослідно-експериментальної роботи з окресленої проблеми.

В основу такої роботи було покладено педагогічний експеримент, *метою* якого було визначення вихідного рівня сформованості соціокультурної компетентності учнів 4 класу, розробка й наукове обґрунтування більш ефективної методики формування соціокультурної компетентності на уроках української мови, наповнення її відповідним змістом та організаційними формами роботи, а також перевірка її ефективності.

Реалізація мети педагогічного експерименту передбачала три етапи:

- *констатувальний* зріз, за допомогою якого було виявлено початковий рівень сформованості соціокультурної компетентності учнів 4 класу;

- *формувальний* етап експерименту передбачав розширення знань учнів про соціокультурні цінності, збагачення словникового запасу учнів лексикою народознавчого змісту, розширення уявлення їх про особливості матеріальної та духовної культури українського народу, його менталітету, засвоєння фольклорних творів, традицій українського народу, вдосконалення культури мовленнєвої поведінки та можливості забезпечення ефективної взаємодії і комунікації в соціумі відповідно до вимог навчальної програми;

- *контрольний зріз* мав на меті перевірити ефективність запропонованої нами експериментальної методики і на його основі зробити загальні висновки проведеного дослідження.

Констатувальний зріз було проведено з одержання первісних даних про рівень сформованості у четвертокласників соціокультурної компетентності на уроках української мови в умовах традиційного шкільного навчання. Базою проведення всіх етапів педагогічного експерименту була Криворізька гімназія №42. Експериментальне дослідження проводилось на основі двох четвертих класів – контрольного (30 учнів) та експериментального (28 учнів) – упродовж 2022-2023 та першої половини 2023-2024 навчального року.

Для досягнення мети констатувального зрізу необхідно було розв'язати такі завдання:

- 1) розробити питання анкети і провести анкетування вчителів початкових класів;
- 2) розробити завдання діагностичного характеру для встановлення вихідного рівня сформованості в учнів 4 класу соціокультурної компетентності;
- 3) зробити якісний та кількісний аналіз результатів констатувального експерименту.

Основним завданням констатувального експерименту було виявлення початкового рівня сформованості соціокультурної компетентності учнів 4 класу для того, щоб на його основі організувати і провести дослідно-експериментальне дослідження. З цією метою ми розробили питання анкети та серію практичних завдань відповідно до вимог шкільної програми (див. додаток А). Вона складалася з 4 блоків питань:

- 1) знання й уміння використовувати у мовленнєвій практиці тематичні групи слів, що стосуються назви держави, її столиці, державних символів, назв предметів побуту, слів народознавчого змісту, народних пісень, традицій, звичаїв, обрядів;
- 2) знання фольклорних творів та вміння їх доречно використовувати з метою увиразнення свого мовлення;
- 3) знання особливостей національного мовленнєвого етикету, уміння дотримуватися його під час спілкування з представниками різних вікових груп;
- 4) уміння встановлювати комунікативний контакт під час виконання тих чи інших соціальних ролей у різних життєвих ситуаціях.

Констатувальний зріз ми проводили з учнями 4-ого А та 4-ого Б класів для того, по-перше, щоб встановити, чи рівень сформованості у них соціокультурної компетентності відповідає чинним вимогам, а по-друге, щоб

визначити, учні якого класу будуть слугувати нам у ролі контрольного та експериментального класів.

Аналіз результатів констатувального зрізу показав, що четвертокласники назву країни, її столиці та назви деяких міст України знають добре. Однак ми виявили, що їм в недостатній мірі відомі народні пісні, звичаї, обряди, традиції. Так, серед назв пісень найчастіше діти називали «Несе Галя воду», «Зеленеє жито, зелене», «Ой на горі два дубки», «Горіла сосна, палала», «Червона рута». Щодо останньої назви, то учні, очевидно, по праву віднесли цю популярну, відому всім авторську пісню до категорії народних, адже вона стало другим гімном українців. До народних звичаїв четвертокласники віднесли лише святкування Святвечора, Різдва і Великодня. Інші звичаї (побратимство, Коляда, Масляна, заклик весни, веснянки, обжинки тощо) їм невідомі. Ще менш відомі їм були обряди, тому вони не змогли назвати жодного їх виду: хрестини, заручини, весілля, посвята в козаки, поховання і т.п. Серед усіх свят діти найчастіше називали релігійні: Різдво, Великдень, Спас, а от Водохреща, Стрітіння, Благовіщення, Трійця та ін. їм практично невідомі.

Результати діагностичного зрізу показали також, що учні 4 класу погано володіють лексикою народознавчого змісту. Так, діти обох класів зуміли назвати по 1-2 предмети народного побуту (це в основному загальноприйняті назви – такі, як *хата, піч, рушник, лава* тощо). Предмети народознавчого характеру, зображені на малюнках, учні називали краще. Це пояснюється, на нашу думку, тим, що пригадати самостійно назви предметів українського побуту учням важко, оскільки ці слова належать до пасивного їх словника, а «озвучити» зображуване їм легше, навіть і тоді, коли та чи інша назва активно не вживається у мовленні школяра. Що стосується виконання завдання пояснити значення слів (*курінь, чабан, горище* і т.п.), то слід визнати, що учні обох класів розуміють в основному значення цих слів, правильно складають з ними речення, однак витлумачити їх значення – досить складна для них справа. Наприклад: «левада – це город», «чабан – це

пастух», «узвар – це компот». Разом з тим більшість четвертокласників відчують семантику подібних слів, правильно вводять їх у речення: «Узвар варять на Великдень», «Повна макітра вареників», «За клунею зацвіла вишня», «Діти назбирали в лісі хмизу», «Я вивчила нову колядку», «На горищі зберігались старі непотрібні речі». Нарешті, учні обох класів засвідчили незнання деяких слів із запропонованих виразів: *клуня, стодола, збіжжя, комора, хлів, стайня, стріха*. Наприклад: «стріха – це дах» (замість нижній край солом'яної покрівлі), «стайня – це такий сарай» (замість приміщення для коней) тощо. Важко було дітям пояснити значення виразу «український рушник можна порівняти з піснею, витканою чи вишитою на полотні червоними і чорними нитками».

Під час проведення експерименту було встановлено, що учні 4 класу не можуть пояснити, що таке колядка, щедрівка та веснянка. Крім того, вони не розмежовують поняття «щедрівка» і «колядка», пояснюючи їх так: «це коли діти ходять колядувати і щедрувати», «це такі віршики, якими вітають людей». Самостійно дібрати достатню кількість прикладів прислів'їв на запропоновану тематику та народних загадок учням обох класів було не під силу. Вони навели лише по 1-2 приклади прислів'їв та загадок: *Слово – не горобець: вилетить – не спіймаєш. Більше діла, менше слів. Людина без рідної землі, як соловей без гнізда. У ріднім краю, як у раю. Не хвались, а вчись. Як посолиш, так і їстимеш. Всіх я розуму учу, а сама завжди мовчу (Мова). Всіх годує, напуває, а про неї не всяк дбає. (Земля). Вона частенько вмивається. Чотири рази на рік переодягається (Земля).*

Проведене нами анкетування засвідчило відсутність належного уявлення учнів обох класів про культуру мовлення, про правила мовленнєвої поведінки, про основні вимоги і правила культури спілкування. Серед формул мовленнєвого етикету, що їх мали згадати четвертокласники, найчастіше називались загальноприйняті вирази *добрий день, доброго ранку, до побачення, будь ласка, спасибі* тощо. Однак у власній практиці спілкування, як показали наші спостереження, ці вирази використовувались

рідко, хоч 65% опитаних стверджують, що вживають їх досить часто. На запитання «Чому, на твою думку, треба бути ввічливим?» більшість учнів відповіли так: «щоб сподобатись іншим» – 22%, «щоб передати свій настрій» – 21%, «щоб тебе поважали люди» – 41%, «щоб показати, як ти ставишся до інших» – 17%.

Серед етикетних формул, що виражають подяку, учні назвали тільки два варіанти: *дякую*, рідше *спасибі*, причому у третини дітей засвідчено ненормативний вислів «*велике дякую*». Що стосується виразів незгоди, то у наведених школярами варіантах переважно спостерігається категоричність висловлювань (*ні, це не так, зовсім не так*, емоційно-експресивне «*та ти що!*» і т.п.)

Наступним кроком діагностичного експерименту, що мав на меті визначити ступінь сформованості культури мовлення четвертокласників, було створення ними діалогічних висловлювань, що передбачали перевірку умінь висловлювати співчуття і повагу до співрозмовників. Результати виконання учнями 4-их класів діагностичних завдань дали підставу зробити висновок про недостатню сформованість згідно з програмними вимогами, які визначають розвиток культури мовлення як специфічної комунікативної діяльності, низький словниковий запас, що негативно позначається на якості та успішності дитячих висловлювань. Так, більшість школярів у складених діалогах не зуміли виявити повагу до співрозмовника, проявити співчуття, емпатію у тій чи іншій складній ситуації, в яку потрапив їх співрозмовник. При цьому вони досить обмежено використовували етикетну лексику.

Під час проведення експерименту було виявлено невміння учнів 4 класу виконувати відповідні соціальні ролі. Наші спостереження показали, що у дітей не вистачає досвіду, вони не знають, про що їм говорити, як себе вести у визначених учителем ситуаціях. Так, виконуючи роль учителя, четвертокласники не змогли виявити у співбесідника, що він знає про іменник. Вони переважно самі розповідали все, що знали про цю частину мови. 65% школярів не врахували той факт, що перед ними новий учень,

який ще нікого не знає, побоюється справити на всіх погане враження, який фактично залишився сам наодинці з усім класом. У зв'язку з цим можемо констатувати, що соціальну роль учителя діти виконали завдяки властивим їм здібностям наслідувати дорослих (особливо вчителя), а враховувати особливості ситуації спілкування з новим учнем дітям було не під силу. Отже, ми дійшли висновку про те, що учні 4 класу під час побудови власних висловлювань не орієнтуються в умовах та ситуації спілкування, не враховують специфіку адресата мовлення, особливості адресанта, роль якого їм доводиться виконувати, розігруючи ту чи іншу комунікативно-рольову ситуацію. А саме такі позамовні чинники суттєво впливають на зміст і форму висловлювання, його ефективність, доречність, точність та ясність, забезпечуючи високий рівень взаємодії та взаєморозуміння мовців у соціумі.

На основі аналізу відповідей на запитання анкети та практичних завдань нами було визначено та описано рівні сформованості соціокультурної компетентності учнів 4-А та 4-Б класів за параметрами: високий, достатній, середній, низький. Відповіді оцінювалися за п'ятибальною системою: повна відповідь – 5 балів, повна часткова – 3 бали, неповна часткова – 1 бал, неправильна відповідь або її відсутність – 0 балів.

Підрахувавши максимальну кількість балів, яку можна було отримати під час виконання діагностичного зрізу, ми встановили такі 4 рівні та їх межі:

100-75 б. – *високий рівень* – учні володіють лексикою народознавчого змісту, знають фольклорні твори, формули мовленнєвого етикету, демонструють вміння будувати висловлювання залежно від мети, ситуації спілкування, соціальної ролі, наявності чи відсутності адресата, його особливостей та специфіки;

74-50 б. – *достатній рівень*. Учні не досить добре знають тематичні групи слів, фольклорні твори, формули мовленнєвого етикету, допускають незначні неточності у врахуванні мети, ситуації спілкування, соціальної ролі, наявності чи відсутності адресата, його особливостей та специфіки;

49-25 б. – *середній рівень*. Учні поперхово знають тематичні групи слів, фольклорні твори, формули мовленнєвого етикету, показують часткові вміння будувати висловлювання, враховуючи мету, ситуації спілкування, соціальні ролі, наявність чи відсутність адресата, його особливості;

24 і менше балів – *низький рівень* – свідчить про часткову або повну відсутність знань тематичних груп слів, фольклорних творів, формул мовленнєвого етикету, а також умінь будувати відповідні висловлювання, орієнтуватися в ситуації спілкування, враховувати специфіку адресата, виконувати відведену соціальну роль, досягати мети спілкування.

Результати анкетування дозволили визначити початковий рівень сформованості соціокультурних та комунікативних умінь і навичок учнів 4-А та 4-Б класів до початку проведення дослідно-експериментального навчання (див. табл. 2.1).

Таблиця 2.1

Результати констатувального зрізу щодо встановлення рівня сформованості соціокультурної компетентності учнів 4 класу

Основні показники соціокультурної компетентності	Рівні							
	Початковий		Середній		Достатній		Високий	
	ЕК	КК	ЕК	КК	ЕК	КК	ЕК	КК
	28	30	28	30	28	30	28	30
Національні цінності (мова, нація, традиції, свята, обряди, пісні, символи)	9 32	9 30	10 36	11 37	9 32	10 37	0	0
Громадянські цінності (Україна, державна мова, сім'я, родина, рідний край, видатні особистості)	7 25	8 27	9 32	10 30	12 43	12 40	0	0
Загальнокультурні цінності (людина, культура, спілкування мовлен. етикет, добро, мир)	6 22	7 23	11 39	12 40	11 39	11 37	0	0
Соціально-комунікативні вміння (уміння спілкуватися під час виконання соціальних ролей та в соціумі)	9 32	10 33	10 36	11 37	9 32	9 30	0	0
Середній показник %	27,8	28,3	35,8	36	36,5	36	0	0

Як видно на таблиці 2.1, загальний рівень сформованості соціокультурної компетентності в учнів обох класів приблизно однаковий. Однак показники учнів 4-Б класу були за всіма рівнями дещо гіршими, і тому для більшої об'єктивності ми обрали цей клас у ролі експериментального.

Експериментальні дані, отримані під час проведення діагностичного зрізу, свідчать про те, що в четвертокласників переважає середній (35,8% та 36%) і достатній (36% та 36,57%) рівні сформованості соціокультурної компетентності. Початковий рівень продемонструвала майже третина – 27,8% учнів експериментального та 28,3% контрольного класу. Показників високого рівня взагалі не виявлено. Усе це є свідченням того, що на уроках української мови вчителі приділяють недостатньо уваги формуванню соціокультурної компетентності учнів, у тому числі не використовують ситуативно-рольові завдання, які допомогли б четвертокласникам навчитись виконувати різні соціальні ролі і сформувати практичні вміння спілкуватися з різними людьми в соціумі. Результати констатувального експерименту підтверджують необхідність розробки й апробації дослідно-експериментального навчання.

2.2. Експериментальна методика формування на уроках української мови соціокультурної компетентності учнів 4 класу

Результати констатувального експерименту засвідчили необхідність для забезпечення формування соціокультурної компетентності школярів застосування цілеспрямованого і системного підходу до розширення, збагачення й активізації словникового запасу молодших школярів лексикою народознавчого змісту, ознайомлення з обрядами, звичаями, традиціями, святами українського народу, його культурою, поглиблення знань учнів 4 класу про основні правила мовленнєвого етикету, збагачення й активізацію словникового запасу словами і виразами етикетної лексики, а також розвиток комунікативних умінь засобами ситуативно-рольових вправ з

метою вироблення вмінь встановлювати, підтримувати контакт для досягнення комунікативної мети спілкування під час виконання ними соціальних ролей з будь-яким адресатом. Цим і пояснюється перехід до наступного етапу нашого експериментального дослідження – **формувального**. У його основу було покладено експериментальну методику, яка могла забезпечити поступове збагачення словникового запасу учнів експериментального класу семантично зорієнтованою лексикою народознавчого та етикетного змісту. Крім того, вона передбачала наповнення навчального процесу на уроках української такими формами роботи, які сприяли б культурному й національному самовияву школярів. Одним із завдань пропонованої нами методики був також розвиток комунікативних умінь школярів завдяки вправам аналітичного характеру за готовим текстом (розпізнання слів етикетного мовлення, визначення їх семантики та функції шляхом зіставлення текстів зі словами етикетної лексики і без них, визначення ситуації, умов, адресата спілкування, теми, мети та типу тексту), а також вправам на вдосконалення висловлювання (усунення текстових помилок та мовленнєвих недоліків) та вправам на створення власного тексту, що передбачають створення мотивації усного спілкування учнів з дотриманням правил мовленнєвого етикету. Нарешті, розроблена нами методика передбачала послідовне вдосконалення комунікативних умінь школярів, забезпечуючи одночасно формування навичок будувати ситуативні висловлювання та виконувати прийнятні для учнів 4 класу соціальні ролі. Організуючи формувальний експеримент, ми виходили з того, що усвідомлення ситуативних особливостей усного спілкування, формування вмінь планувати і визначати комунікативну мету спілкування і використовувати для цього виражальні мовні засоби сприятиме забезпеченню планомірності процесу комунікативного розвитку школярів.

Оскільки ситуативно-рольове спілкування здійснюється переважно у формі діалогу, то наша експериментальна методика базувалась саме на формуванні умінь будувати різноманітні діалогічні висловлювання залежно

від ситуації, соціальної ролі мовця та адресата спілкування. При цьому, як справедливо зазначає М. Вашуленко, «учні на уроці мають виступати не в ролі пасивних слухачів або безмовних виконавців поданих у підручнику вправ, а передусім бути активними суб'єктами навчально-виховного процесу – співрозмовниками, доповідачами, коментаторами навчальних ситуацій, співвиконавцями й організаторами виконання групових і парних завдань, учасниками діалогу і полілогу» [7, с.39]. Розвиток соціокультурної компетентності, на думку Д. Кобцева, залежить від ефективності реалізації соціокультурної змістової лінії на уроках української мови. Тому її реалізація повинна бути «пов'язана з переважним вивченням української мови на текстовому, соціокультурно зорієнтованому дидактичному матеріалі, який охоплює всі різновиди мовленнєвої діяльності учнів; з організацією навчання в системі міжпредметних зв'язків з метою набуття учнями знань з різних освітніх галузей, необхідних для їхнього мовного, мовленнєвого, світоглядного розвитку; з посиленням ролі українознавчого аспекту в освітньому процесі» [23, с.172]. Ця ідея була застосована в нашому дослідженні.

Для забезпечення його ефективності ми враховували такі дидактичні принципи: реалізація особистісно зорієнтованого підходу в освітньому процесі; створення соціокультурного освітнього середовища; використання дидактичного матеріалу, якому властива глибока соціокультурна сутність; увага до виявів соціокультурного освітнього змісту; принцип єдності навчання, розвитку й виховання особистості; принцип природовідповідності; принцип опори на духовність учня; принцип національно-культурної самоідентифікації; створення позитивного культурно-освітнього середовища для навчального спілкування; стимулювання навчальної співпраці і взаємодії з різними адресатами.

На початку формувального експерименту нами було обґрунтовано добір творів української літератури для учнів 4 класів із семантично зорієнтованою лексикою українознавчого змісту. На його основі ми уклали робочий

короткий тлумачний словник, що охоплював відповідні тематичні групи (див. додаток Б). Загальна кількість лексем словника становила 100 слів.

Під час розробки вправ і завдань, добору текстів для проведення формувального експерименту ми виходили з того, щоб забезпечити особистісне ставлення школяра до сивої давнини, відобразити досвід минулого в потребах, інтересах, цінностях сьогодення, в мотиваційній сфері життєдіяльності учня. Такий підхід, на наш погляд, має сприяти розумінню дітьми сучасних етнічних процесів, виходу у широкий багатонаціональний і полікультурний світ. Актуалізація отриманих знань досягалася завдяки систематизації навчального матеріалу навколо життєво важливих для школяра відомостей, які зумовлюють накопичення і розвиток його соціального розвитку. Методичне забезпечення процесу поповнення словникового запасу школярів лексикою народознавчого змісту базувалось на створенні передумов для розвитку у них активного ставлення до історичного пізнання, залучення учнів до різноманітної практичної діяльності, пов'язаної з пошуком, усвідомленням отриманої інформації для розширення соціокультурного кругозору школярів.

На початку формувального експерименту ми запропонували дітям з'ясувати семантику і етимологію слів тематичної групи «родовід».

Більшість назв спорідненості та свояцтва мають давні і не завжди прозорі витоки, а тому потребують пояснень.

Зокрема, розглядаючи назви спорідненості, важливо спочатку з'ясувати семантику слів «рід», «родина», «сім'я». Давньоруське слово *родъ* завжди функціонувало з цілою низкою значень, серед них і такі, як «сукупність поколінь», «сім'я», «велика патріархальна сім'я».

В образі *батька* втілюється людська відповідальність за кожен наш крок, вчинок, за весь наш життєвий шлях – від народження до смерті. Традиційна мораль ґрунтується на авторитеті батькового слова: «Хоч батько і скупий на слово, але воно є законом». Він – захисник природного стану дитини, уособлює гідність, свободу і стійкість духу свого роду, формує в

дітей такі фізичні і вольові якості, як витривалість, незламність духу, дисциплінованість.

Українська мова зберігає цілу низку стійких зворотів з поданою лексемою: *наче батька рідного побачити* – щиро зрадіти, побачивши доброзичливу людину; *не заправити як за рідного батька* – не запропонувати зайвого, не встановлювати високої ціни.

Особлива роль у сім'ї відводиться матері. *Мати* – це національний оберіг, носій любові, гуманізму. З її іменем пов'язані милосердя, здатність до співчуття, терпимості, добротності. Крім основного значення «рідна мати», упродовж століть розвинулися й переносні значення «батьківщина, рідний край, берегиня». І все ж немає в жодній мові такої кількості емоційно-забарвлених дериватів від назви «мама», як в українській: *матінонька, матка, матінка, матіночка, матусенька, матусечка, мамочка, ненечка, мамуся, мамулька...*

Слово *дід* має різні значення, а саме: батьків або материн батько; чоловік похилого віку; заст. убогий чоловік; старець, сторож на баштані, у садку; у множині – люди минулих поколінь. Слово *пращур* нині означає якогось давнього предка, давнішого за прадіда, а з самого початку означало правнукового сина.

Лексема *баба* вживається з таких значеннях: мати батька або матері; стара віком жінка; зневажливо взагалі жінка, слабкий нерішучий чоловік; жінка, що приймає пологи; баба-ворожка, зла чарівниця; вид печива з пшеничного борошна, сорт груш, сорт слив.

Тіткою (тітонькою, тіточкою, тітунею, тітусею, дядиною) називають сестру батька або матері, дорослу жінку. Використовують і як звертання до жінки, старшої за віком. *Дядько* – це брат матері або батька, чоловік середніх років, як звертання до старшого за віком чоловіка, селянин (переважно з відсталими поглядами).

Ефективним засобом збагачення лексичного складу школярів є, на наш погляд, робота над текстами народознавчого характеру. Завдяки їм учні

можуть самостійно визначати слова, що для них є незрозумілими, і за допомогою тлумачного словника чи вчителя з'ясувати семантику незрозумілого слова або записати його до словничка. Використання текстів на народознавчій основі дозволяє учням за контекстом самостійно визначати лексичне значення більшості незрозумілих слів. Під час проведення формувального експерименту ми пропонували для роботи учням експериментального класу такі тексти: *Ой у лузі червона калина, Червона калина, Калинонько-Вкраїнонько, Вербка, Березиня, Український віночок, Хата моя, біла хата, Дідух, Рушнички ви мої, рушнички..., Скриня, Криниця, Ремесла України, Дещо про колядки* тощо.

На основі спеціально дібраних текстів було укладено тлумачний словничок, куди ввійшли понад 100 слів-термінів народознавчого змісту. Словник для учнів мав такі особливості: а) тлумачення термінів здійснювалось відповідно до вікових особливостей дітей молодшого шкільного віку; б) до більшості слів подавалась ілюстрація; в) кожне слово словникової статті було ілюстроване у реченні, наприклад: *криниця* – джерело питної води або неглибокий колодязь найпростішої конструкції, з якого черпають воду за допомогою спеціального пристрою (журавля чи ворота). «В Україні криницю копали при дорозі, щоб завше стала у пригоді подорожньому чи знесиленій людині».

Крім словника, учням експериментального класу пропонувались спеціальні вправ і завдання для організації індивідуальної, групової, міжгрупової роботи на уроках рідної мови, а також вправи пошукового характеру і лінгвістичні ігри, які сприяють активізації словникового запасу школярів. Наведемо приклади таких лексичних вправ (див. додаток **В**).

Пасивна частина словникового запасу школярів поповнювалася словами під час роботи над текстами з народознавчою основою, а також під час виконання аналітичних та конструктивних вправ, наведених вище.

Активізація словника четвертокласників здійснювалась завдяки виконанню ними конструктивних і творчих вправ, які мали на меті підняти

лексичні вміння дітей на якісно новий рівень, використовуючи їх при складанні словосполучень, а також слугували їх підготовці до вживання семантизованих етнолінгвістичних слів у переказах і творах чи у процесі вільного оперування в усному та писемному мовленні.

Серед вправ творчого типу найчастіше використовувались такі:

1) складіть оповідання за опорними словами (*Святвечір, кутя, Різдво, дванадцять страв, щедрувати, гостинці, сім'я, родина*);

2) складіть розповідь за даним початком:

Вербний тиждень

Вербний тиждень – тиждень перед Вербною неділею, яка святкується за тиждень перед Великоднем. Під час богослужіння освячується верба...

* * *

Колядки і щедрівки

У колядках і щедрівках на повну силу буває народна фантазія. Тут бажане видається за дійсне. Казковий світ видається реальністю. Скрізь панує розум, добро і злагода. Усі люди – заможні і веселі...

Великдень на селі

З приходом весни село готується до Великодніх свят. Дбайливі руки господині обмазують свіжою глиною стіни своїх осель, господарі підновлюють плоти, латають дахи хат. А у Великий Четвер і П'ятницю люди чепурять могилки своїх рідних. Дівчата виплітають з ялиці і барвінку гірлянди і прикрашають хрести і пам'ятники...

4) складіть і запишіть твір на тему «Великодня субота», використавши опорні слова *Великдень, писанки, паска, перше фарбоване яйце, сорок милостень у свяченому яйці*.

Використання на уроках у початковій школі прийомів візуалізації навчальної інформації допомагає зробити процес навчання усвідомленим, сприяє емоційному проникненню в атмосферу свята, забезпечує виховання шанобливого ставлення й поваги до звичаїв, традицій, культури нашого

народу. Для того, щоб учні краще могли собі уявити атмосферу свята, ми рекомендували їм переглянути картинки (див. додаток Г).

Усна народна творчість є найважливішою опорою національної самосвідомості, засобом національного виховання й соціалізації людини в народній культурі. Важливість пізнання фольклору для школярів насамперед полягає у ціннісному ядрі національної культури, бо саме у художніх образах, лінгвостилістичних особливостях, у жанровому розмаїтті фольклору знайшли відображення духовні основи життя українського етносу, пов'язані з працею, родинним побутом народу. Нехтування потенціалу фольклору руйнує культуру, суспільство й особистість. Тому з метою підвищення ефективності роботи у процесі формування соціокультурної компетентності учнів експериментального класу на уроках української мови ми намагались якомога частіше використовувати тексти різних жанрів українського фольклору. При нагоді розповідали дітям про особливості того чи іншого жанру фольклору, ознайомлювали їх з традиціями використання в тому чи іншому регіоні України. Наприклад, дитячі *колядки* і *щедрівки* суттєво не відрізняються від усталених зразків цих жанрів календарної обрядовості. У них висловлюються побажання здоров'я, щастя, багатства господарям дому. Як правило, діти виконують пісенні і віршовані побажання близьким родичам, сусідам. Це переважно колядки і щедрівки жартівливого характеру, іноді з іронічним відтінком:

*Я маленький хлопчик,
З'їв куті горщечок,
На узвар поглядаю,
Вас із святечком вітаю!
А ви на це не звертайте,
По вареничку давайте.
Прийшли щедрувати до вашої хати.
Щедрий вечір, добрий вечір!
Тут живе господар –
Багатства володар,
Щедрий вечір!*

А його багатство – золотії руки.

Щедрий вечір!

А його потіха – хорошії діти.

Щедрий вечір!

Сію-сію, посіваю, з Новим роком вас вітаю!

Щоб усі були багаті у щасливій вашій хаті,

Щоб були у вас ковбаси, молоко і сало, й м'ясо,

І млинці, й медівники, і пухнасті пиріжки!

З Новим роком!

З метою розширення знань учнів ЕК ми рекомендували їм вивчити напам'ять такі колядки: «Старий рік минає», «Ой сивая тай зозуленька», «Нова радість стала», «Добрий вечір тобі, пане господарю», «Застеляйте столи та все килимами...», а також щедрівки: «Щедрик, щедрик, щедрівочка», «Прийшли щедрувати до вашої хати...», «В щедрий вечір, в Новий рік», «В нашій Україні свято гарне є»:

В нашій Україні

Свято гарне є!

Це Щедрівка з сином

Щедриком іде!

Віхола танцює

З Щедриком вгорі,

І Щедрівку чути

В кожному дворі!

Весь народ радіє,

Пісеньки співа.

В тих піснях лунають

Чарівні слова.

На добро, достаток,

Щастя та любов

Шле благословіння

Чудо-дзвін церков!

Панував завжди щоб

В Україні мир,

Землю нашу рідну

Бог благословив!

[https://maximum.fm/novini_t2]

Зрозуміти душу народу, його славне історичне минуле, виклики сьогодення, мрії про майбутнє України дає можливість нам народна пісня, зіткана з любистку і м'яти, рясту і євшан-зілля, з роси і дніпровської води, вилита сльозами, висушена вітрами, помережана ясними зорями й осяяна ніжним сонечком. Немає жодної сторінки, жодної події в історії нашого народу, яка не була б оспівана в народній пісні. Тут і прояв волелюбності, слави, гордого козацького духу, неволі стогін, волі спів, палка любов до рідної землі, ярий гнів до ворогів – усе це є у народній пісенній скарбниці, в яку народ вкладає своє давнє життя, свої досвід, розум, сподівання і прагнення щасливої долі. В українській пісні віддзеркалюються світогляд, духовність, ментальність, естетичний світ й естетична культура нашого народу. Знання, усвідомлення і розуміння генетичного коду, закладеного в народну пісню, дає можливість, особливо підростаючому поколінню, злитись воедино з в духовному єднанні з історією і сьогоденням українського народу, збагнути особливості національних цінностей, національного мислення, національної долі. Тому значення народної пісні у процесі становлення особистості майбутнього громадянина України, його національного і культурного самовияву важко переоцінити. З цією метою ми ознайомили учнів ЕК з цілою низкою українських народних пісень різної тематики:

а) історичні пісні – «За світ встали козаченьки», «Ой на горі, там жінці жнуть», «Їхали козаки полем», «Ой у лузі червона калина», «Повіяв вітер степовий»;

б) пісні про кохання: «Ой у гаю, при Дунаю», «Місяць на небі, зіроньки сяють», «Несе Галя воду», «Ти ж мене підманула», «А мій милий вареничків хоче», «Взяв би я бандуру»;

в) гаївки, веснянки: «Десь тут була подоляночка», «Ой весна-весна – днем красна», «А вже весна»;

г) купальські пісні: «Ой вінку мій, вінку», «Сьогодні Івана, сьогодні Купала», «Заплету віночок, заплету шовковий» та ін.

Тексти цих пісень ми використовували з дидактичною метою під час вивчення різних тем за програмою української мови у 4 класі. Наприклад, під час вивчення теми «Час дієслова» ми рекомендували дітям тести пісень «За світ встали козаченьки» та «Ой на горі, там жінці жнуть», «Взяв би я бандуру», щоб вони знайшли в них дієслова і визначили форми теперішнього і минулого часів, а також рід в однині дієслів минулого часу.

Доведено, що учні початкових класів не можуть довго зосереджувати увагу на якомусь одному завданні, тому для урізноманітнення процесу навчання пропонуємо вчителям використовувати на уроках рідної мови і читання *ігри*. Наведемо кілька прикладів розвивальних ігор для роботи над лексичним значенням слова:

1. Гра «Скажи, чому ми так називаємо слова».

Учитель зачитує слова, назва яких відповідає змістові, і запитує дітей, чому ці слова саме так називаються. Наприклад: чому *літак* називається літаком, а *жнива* – жнивами? Гра примушує дітей замислюватися над змістом слів, міркувати. Для гри можна використати такі слова:

Літак, рукавичка, зошит, тракторист, комбайнер, робітник, їдальня, пральня, книгарня, годинник, лісник, садівник, зелень, бігун, брід, варення, взуття, школяр, в'юн.

2. Гра «Хто більше назве».

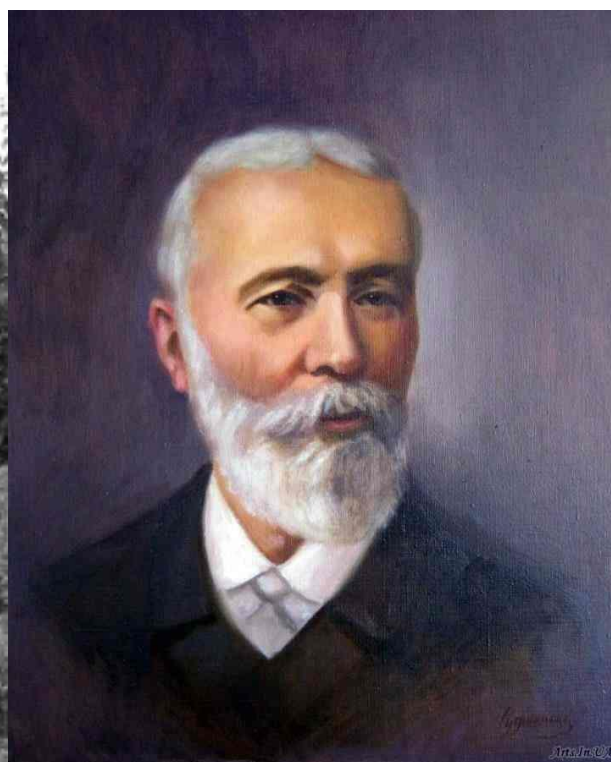
Учитель називає слово-поняття, а учні повинні назвати якомога більше слів, що входять до нього. Наприклад: *міста України – Одеса, Харків, Дніпро, Суми, Полтава, Вінниця, Львів, Тернопіль, Чернівці; регіони України – Буковина, Поділля, Прикарпаття ..., релігійні свята – Великдень, Різдво ..., видані події – прийняття Акту про незалежність України, Конституції..., професії – гончар, коваль, гірник....*

3. Гра «Як назвати одним словом?»

Учитель наводить приклади однорідних за семантикою слів, а учні підводять під них слово-поняття (*зима, осінь, літо, весна – пори року*).

На уроках української мови ми активно використовували тексти з

інформацією про видатних, славетних українців, зокрема про письменників та поетів: Тараса Шевченка, Лесю Українку, Ліну Костенко, Василя Сухомлинського; про композитора Володимира Івасюка, про українського фізика і винахідника Івана Пулюя, художницю Катерину Білокур, науковець у галузі зварювання металів Борис Патон та багато-багато інших.

На фото Б. Патон, Л. Костенко, К. Білокур, І. Пулюй, Л. Каденюк, В. Івасюк.

Отримана учнями інформація про цих та інших видатних людей України допоможе їм зрозуміти й усвідомити, які саме славетні українці прославили нашу країну та її народ в різних куточках світу завдяки своїм винаходам, талантам, досягненням. Вони є нашою гордістю і прикладом для наслідування.

Як виявилось у ході бесіди, четвертокласники майже нічого не знають про видатних людей свого краю. Тому ми ознайомили їх з короткою біографією та індивідуальними досягненнями таких відомих людей: письменника Олеся Гончара, чиє ім'я сьогодні носить Дніпропетровський національний університет; чудового віртуоза-скрипаля Леоніда Когана; історика, археолога, етнографа, фольклориста Дмитра Яворницького; відомого гумориста-сатирика Павла Глазового; учасника Кримської війни Федора Мершавцева; дослідника Олександра Поля, який вивчав залізні руди і започаткував на Криворіжжі їх промислові розробки; Президента України Володимира Зеленського; заслужених художників України Івана Авраменка та Григорія Синиці; чемпіонів України та Європи з професійного боксу Івана

Сеная та Євгена Хитрова і багато інших. Іменами багатьох з них названо музеї, парки, вулиці, навчальні заклади.

Важлива роль у процесі формування національної самосвідомості молодших школярів відводиться прислів'ям. У цих малих за формою але містких за обсягом формах народної моралі сконденсовано весь життєвий досвід українців, їх дотепність, мудрість, далекоглядність. Прислів'я, з одного боку, легко дітям запам'ятовуються через невеликий обсяг слів, наявність іноді певного ритмічного складу, а з іншого, наявність образності, узагальнення якихось фактів часто сприяють тому, що діти не розуміють їхнього загального змісту. Як правило, вони розуміють прислів'я в буквальному сенсі, дослівно. Наприклад, вираз «Не вчи плавати щуку: щука знає цю науку» молодші школярі трактують дослівно: не треба вчити рибу плавати. А тут мова йде про будь-яку людину, яку не треба вчити тієї сфери діяльності, яку вона знає і вмє краще за будь-кого. Тому вчителям необхідно навчити дітей розуміти основну узагальнену думку, висловлену у прислів'ї, уміти її виразити своїми словами

Приказки – це теж малий жанр фольклору, який дуже близький до прислів'їв, лише з тією різницею, що у них немає повчання, висновків, узагальнень. Наприклад: «Вік живи, вік учись», «Яке їхало – таке й здибало». Прислів'я та приказки збагачують мовлення, роблять його образним, яскравим, виразним, переконливим. За змістом їх можна об'єднати у певні тематичні групи: про Батьківщину, природу, про навчання і розум, про працю, про здоров'я, про дітей і батьків, про родину та сім'ю, про добро і зло, про честь і совість, про дім і господарство, про взаємність, про вдячність, про молодість і старість тощо (див. додаток Д). Досвідчені вчителі застерігають, що молодші школярі часто не розуміють образність, переносне значення прислів'їв. Тому потрібна довга і копітка робота педагога над тим, щоб учні навчилися розуміти і пояснювати смисл народної мудрості.

У доборі завдань до системи вправ з формування культури спілкування ми врахували такі вимоги: 1) формування вмінь і вироблення навичок куль-

тури спілкування має відбуватися у всіх чотирьох видах мовленнєвої діяльності; 2) навички дотримання норм культури спілкування повинна забезпечувати система вправ, яка має на меті стійке закріплення здобутих знань та вмінь, доведених до автоматизму; 3) використання комунікативних завдань має бути спрямоване на формування вмінь учнів будувати власне висловлювання відповідно до комунікативного спрямування процесу навчання; 4) дидактичний матеріал на уроках мови повинен сприяти розвитку самостійності учнів у побудові висловлювань і забезпечувати поступовий перехід від виконання вправ репродуктивного характеру до вправ продуктивних; 5) виконання завдань повинно охоплювати усну та писемну комунікації, діалогічну та монологічну форми; 6) вправи на використання формул мовленнєвого етикету, на дотримання норм поведінки відповідно до ситуації спілкування та вимог культури мовлення повинні мати виховне значення.

Основним напрямом роботи під час проведення дослідного навчання задля формування вмінь культури спілкування було створення ситуацій спілкування (максимально наближених до життєвих), у яких учні набувають навичок орієнтуватися у ситуації, вести діалог, використовуючи формули мовленнєвого етикету та збагачуючи свій лексичний запас. При цьому ми враховували, що робота з ситуативними завданнями буде ефективною за умови систематичного їх упровадження на уроках рідної мови. Залучення учнів до участі в мовленнєвій ситуації, наближеній до природної, допомагало уникнути формальності під час виконання мовленнєвих завдань, сприяло створенню невимушеної, творчої атмосфери на уроці. Ситуативні завдання діалогічного характеру відігравали важливу роль у процесі формування комунікативних умінь учнів, навичок культурного спілкування, оскільки вони є проміжним етапом між теоретичними знаннями учнів та практичним використанням у щоденних життєвих ситуаціях.

У системі ситуативних завдань, що використовувались під час формувального експерименту, важливими елементами були мотивація

(спілкування з однолітками, відчуття краси і багатства рідної мови позитивно впливають на мотивацію учнів під час створення власних висловлювань), самостійна робота учнів (сприяє формуванню допитливості учнів, свідомості, творчому підходу до виконання кожного завдання) та стимулювання діяльності учнів з боку вчителя (вміло організувати навчальний процес, щоб учні відчували при цьому задоволення від комунікативної й пізнавальної потреби, а також необхідність у проведенні самостійної роботи над удосконаленням власного мовлення). Рівень діяльності в умовах, наближених до природної комунікації, забезпечує свідомість у побудові висловлювань та підвищену мотивацію у навчанні.

Система вправ і завдань дослідного навчання була поділена на такі групи:

1) *розпізнавальні вправи* проводяться безпосередньо після ознайомлення учнів з теоретичним матеріалом для перевірки рівня засвоєння мовленнєвих понять і правил:

- назвати усталені вирази ввічливості при звертанні;
- назвати відомі формули мовленнєвого етикету, що використовуються у ситуаціях зауваження чи докору;
- назвати відомі формули схвалення чудового виконання запропонованої вами вашому другові роботи, чи є якась різниця, якщо замість друга буде ваш батько, сестра, знайомий;
- зробити зауваження своєму другові через недоречну поведінку в громадському місці;
- назвати формули подяки і відповіді на них;
- висловити вдячність за надану послугу;

2) *перетворювальні вправи*, спрямовані на формування конкретних мовленнєвих умінь, якими передбачається застосування здобутих знань на практиці, тобто в процесі виконання відповідних мовленнєвих дій, на розвиток умінь і навичок учнів аналізувати, трансформувати запропонований матеріал:

- вставити в частину реплік потрібні слова чи словосполучення із формул мовленнєвого етикету;
- поставити запропоновані іменники у кличному відмінку, тобто у формі звертання;
- навести синонімічні варіанти до висловів мовленнєвого етикету;
- прочитати першу частину правил вітання і закінчити думку;
- виписати із фольклорних джерел історичні формули подяки та вдячності, порівняти їх із сучасними;
- скласти діалог, користуючись описом ситуації за інструкцією;
- прослухати діалог і охарактеризувати його з точки зору етикетних норм;
- у прочитаних прислів'ях визначити, які порушення мовного етикету в них названі;
- побудувати форми привертання уваги при запропонованих варіантах звертання;
- утворити зменшені форми від запропонованих іменників, записати складені з ними речення, використовуючи форми звертання у ситуації вітання;

3) конструктивні справи – це завдання творчого характеру, які спрямовані на формування в учнів усього комплексу мовленнєвих умінь. Це в основному створювання висловлювань різних видів:

- скласти розгорнутий діалог, уживаючи різні формули звертання;
- прослухавши текст, підготувати усну розповідь на тему «Як ми вітаємося»;
- скласти діалог у запропонованій ситуації спілкування;
- побудувати дискусію на тему «Чи впливає вітання на настрій людини?» тощо;
- розіграти діалог, використовуючи форми мовленнєвого етикету відповідно до ситуації спілкування;

- написати текст запрошення на свій день народження; чи відрізнятиметься текст залежно від віку, посади, соціального стану запрошених;
- поспостерігати за усним мовленням своїх однокласників протягом одного дня, виявити слова-паразити, проаналізувати їх частотність і ситуаційну зумовленість, виробити поради щодо їх викорінення;
- скласти діалог за опорними словами і описаною ситуацією;
- придумати і записати різноманітні компліменти відповідно до запропонованих варіантів адресатів;
- розказати про людину, яка, на вашу думку, вміє спілкуватися, аргументувати свою думку.

Наведемо фрагмент уроку і покажемо, як ми використовували різні види вправ для формування навичок культури мовлення в учнів 4 класу (див. додаток Е).

Наступним етапом дослідного навчання була робота над формуванням в учнів ЕК соціально-комунікативних умінь. Вона передбачала не тільки ознайомлення четвертокласників з процесом комунікації (комунікативним актом), її складовими (ситуацією й умовами спілкування), а й також уміннями використовувати набуті комунікативні навички у соціумі під час спілкування з різними за статусом, віком, професією адресатами.

Дидактична спрямованість педагогічного спілкування визначає специфіку типу відношень учасників спілкування (педагогічна взаємодія, комунікативне лідерство вчителя). В умовах навчально-наукової взаємодії вчителя й учня ролі адресанта й адресата, а також зовнішні обставини спілкування (час і місце) є, як правило, незмінним. Упродовж навчання учні 1-2 класів з легкістю їх засвоюють. Однак культура й ефективність успішної мовленнєвої взаємодії мовця в соціумі з іншими людьми, з якими доведеться спілкуватися, передбачає врахування стереотипів поведінки людей певних соціальних груп залежно від багатьох позамовних факторів – їх професії,

статусу, віку, знайомства, наявності чи відсутності дружніх стосунків, настрою тощо.

Звернемо увагу на той факт, що для забезпечення ефективності роботи з розвитку комунікативних умінь у першу чергу слід домогтися, щоб в учнів виникла мотивація комунікативної діяльності і щоб вони зрозуміли мету (свій комунікативний намір), а також учасників спілкування. Саме вони можуть змінюватися залежно від комунікативної тактики досягнення запланованого результату. Тому для вчителя важливо не тільки спланувати загальну дидактичну мету (пізнавальну, виховну, розвивальну), а й визначити комунікативну мету кожної навчальної ситуації на уроці.

У нашому дослідженні ми пропонуємо розширити уявлення четвертокласників про спілкування людей, закріпити знання про усне мовлення, його особливості та можливі ситуативні варіанти. Особливу увагу приділяємо розумінню дітей закономірностей функціонування в мовленні мовленнєвих одиниць, усвідомленню соціальних, ситуативних, контекстуальних правил, яких повинні дотримуватись носії мови, тобто для чого, де і як ми говоримо.

Для формування в учнів навичок усно спілкуватися у різних навчальних ситуаціях пропонуємо їм скласти розповідь, повідомлення, міркування чи опис відповідно до описаної вчителем ситуації, яка включає в себе інформацію про те, де, коли, за яких обставин, з ким, з якою метою відбувається спілкування. Щоб забезпечити наявність слухача, можна організувати переказування «в парі», наприклад, запропонувати дітям уявити, що мама попросила розповісти казочку перед сном маленькому братику або сестричці: половина дітей виконують роль старшої дитини – переказують прослуханий текст, їхні сусіди грають роль молодшого братика або сестрички – слухають їх. Розповідати казку чи оповідання можна також мамі або бабусі «по телефону» (іграшковому), казковому гостю уроку. Таке переказування в парі має дуже високу продуктивність, оскільки за короткий проміжок часу повправлятися в говорінні має змогу половина учнів класу.

Після того, як учні засвоять на практиці вміння спілкуватися в різних навчальних ситуаціях, необхідно їх поступово навчати взаємодіяти в природних мовленнєвих ситуаціях як в умовах класу, школи, так і в позаурочний час: в бібліотеці, в театрі, в банку, в магазині, в автобусі, на зупинці, в аптеці, в лікарні, біля каси вокзалу тощо. Важливо, щоб діти навчилися не тільки комунікувати з різними за соціальним статусом адресатами (знайомими/незнайомими, рідними/чужими, старшими/молодшими, а також з різними людьми за професією), а й виконувати соціальні ролі цих людей. Для цього рекомендуємо дітям розігрувати діалоги від імені, наприклад, учня 4 класу і директора школи, батька чи матері однокласника (однокласниці), лікаря, касира, аптекаря, кондуктора, бібліотекаря, водія і т.п. Тому під час проведення уроків ми намагались створювати різноманітні ситуації, пропонували дітям розіграти діалоги з різними адресатами, використовуючи виучуваний на уроці лексичний та граматичний матеріал та дотримуючись чинних літературних норм та етики спілкування:

1. Скласти і розіграти діалог між школярем, який прийшов привітати зі святом свою вчительку, що через хворобу тимчасово не працює у школі, використавши при цьому якомога більше чоловічих і жіночих імен по батькові.
2. Відмінювання кількісних чисел: скласти і розіграти діалог між бабусею та онукою, які роздивляються сімейний альбом фотографій. Бабуся розповідає про своїх братів та сестер, друзів, вказуючи їхній вік у момент фотографування (*два, двоє, до семи років, після п'ятдесяти років, з двадцяти семи років ...*).
3. Позначення дат і часу: скласти діалог (телефонна розмова) між касиром театру та гостем міста, який хоче замовити 3-5 квитків на спектакль (з 21 до 25 жовтня;): *є лише на 28-ме; на жаль, 28-го я від'їжджаю; є на 26-те на ранок ... о 12 год.*

4. Скласти діалог між школяркою і її старшою сестрою, які домовляються про о ... год., щоб разом відвідати виставу о ... год., встигнути спектакль у театрі ляльок о... год. (*тривалість спектаклю, закінчення, на котру годину замовити таксі*).

Запропоновані нами ситуативно-рольові комунікативні вправи та завдання дозволили підвищити рівень комунікативних вмінь учнів 4 класу. Вони орієнтували їх на різноманітні життєві ситуації, допомагали наблизитись до умов реальної комунікації і сформувати необхідні для сучасної дорослої людини комунікативні вміння й навички.

Спостереження за комунікативно-мовленнєвими діями учнів 4 класу наприкінці дослідного навчання показали, що використання запропонованих нами ситуативних вправ та завдань, дозволило підвищити рівень комунікативної компетентності учнів цього класу. Такі створювані на уроках завдання і ситуації спілкування з різними адресатами допомогли їм краще орієнтуватись у різноманітних навчальних та життєвих ситуаціях, сприяли наближенню їх до умов реальної комунікації в соціумі.

2.3. Результати експериментального дослідження

На завершальному етапі дослідного навчання нами було проведено в контрольний зріз, метою якого було виявлення ефективності запропонованої нами технології навчання в експериментальному класі порівняно з досягненнями в контрольному класі, учні якого навчались за традиційною методикою. З цією метою учням обох класів необхідно було виконати цілу низку спеціальних завдань, а також дати відповіді на запитання анкети. Такий добір завдань для контрольного зрізу був зумовлений специфікою усної форми мовлення та особливостями комунікативного оточення четвертокласників. При цьому зауважимо, що у порівнянні з констатувальним експериментом зрізові завдання відрізнялися підвищеною складністю відповідно до змін, що відбулися у мовленнєвому розвитку учнів

4 класу за період дослідного та традиційного навчання. У зв'язку з цим дітям було запропоновано виконати аналогічні завдання до тих, що виконувались ними на початку проведення експерименту. Крім того, ми запропонували учням назвати усталені вирази ввічливості при звертанні; назвати відомі формули мовленнєвого етикету, що використовуються в ситуаціях запрошення, прохання, поради, незгоди, вибачення, зауваження чи докору; назвати відомі формули схвалення чудового виконання іншою людиною (однокласником, старшим і молодшим братом, бабусею, незнайомою дорослою людиною) якогось завдання чи роботи; зробити зауваження своєму однокласникові у зв'язку з недоречною поведінкою у громадському місці; висловити вдячність за зроблену послугу; назвати формули подяки і відповіді на них. Учні обох класів мали прослухати діалог і оцінити його з точки зору дотримання в ньому ситуативно-рольових норм, а також розіграти діалог відповідно до ситуації спілкування (на виставці, в їдальні, в бібліотеці). Учасникам контрольного зрізу необхідно було дати відповіді на питання анкети, зміст якої був аналогічним до анкети, що використовувалась під час проведення констатувального зрізу. Методика опрацювання результатів контрольного зрізу була такою ж, як і під час проведення констатувального експерименту.

Наші спостереження за навчальними та комунікативними діями учнів 4 класу дають підстави стверджувати про те, що наприкінці четвертого року навчання у школярів помітно покращились комунікативно-мовленнєві вміння. Вони стали повніше і логічніше висловлювати власні думки. У їх мовленні чітко простежувалось намагання дотримуватися певної логіки і структури висловлювання. Це помічалось навіть тоді, коли учні розповідали чи описували почуте або побачене, висловлювали свої судження, будували розгорнуті відповіді на уроках. У їх письмових роботах значно зменшилась кількість недоліків, виявлених на початку наших спостережень. Таким чином, можна стверджувати: робота, яка проводилася в експериментальному класі, позитивно вплинула як на підвищення якості знань і вмінь молодших

школярів щодо засвоєння й уміння використовувати у мовленнєвій практиці відповідно до навчальної програми тематичні групи слів, на покращення знань фольклорних творів та вміння їх доречно використовувати, засвоєння формул національного мовленнєвого етикету, уміння дотримуватися його, а також уміння встановлювати комунікативний контакт під час виконання тих чи інших соціальних ролей умінь. Такий підхід дозволяє забезпечити формування у школярів соціокультурної компетентності та відповідних комунікативних умінь, що дозволяють виконавцям різних соціальних ролей орієнтуватись в умовах спілкування, планувати висловлювання, реалізувати заплановану стратегію мовленнєвої взаємодії, контролювати хід і наслідки процесу мовлення. Результати контрольного зрізу подано в таблиці 2.2.

Таблиця 2.2

Результати контрольного зрізу щодо виявлення кінцевого рівня сформованості соціокультурної компетентності в учнів 4 класу

Основні показники соціокультурної компетентності	Рівні							
	Початковий		Середній		Достатній		Високий	
	ЕК	КК	ЕК	КК	ЕК	КК	ЕК	КК
	28	30	28	30	28	30	28	30
Національні цінності (мова, нація, традиції, свята, обряди, пісні, символи)	2 7	7 23	6 21	12 40	14 50	11 37	6 22	0 0
Громадянські цінності (Україна, державна мова, сім'я, родина, рідний край, видатні особистості)	1 4	6 20	6 21	10 34	13 46	12 40	8 29	2 6
Загальнокультурні цінності (людина, культура, спілкування мовлен. етикет, добро, мир)	1 4	6 23	7 25	12 40	14 50	11 37	6 21	1 3
Соціально-комунікативні вміння (уміння спілкуватися під час виконання соціальних ролей та в соціумі)	3 10	9 30	10 36	11 37	9 33	9 30	6 21	1 3
Середній показник %	6,3	24	25,8	37	44,8	36	23,2	3

Експериментальні дані, наведені в таблиці 2.2, свідчать про зміни, що сталися у соціокультурному та комунікативному розвитку учнів

експериментального та контрольного класів впродовж їх навчання у 4 класі. Якщо порівняти результати кожного класу, то побачимо, що в експериментальному класі учні продемонстрували сформованість досліджуваних умінь на достатньому (44,8%) середньому (25,8%) та високому (223,2%) рівнях. У контрольному класі маємо значно нижчі показники: серед них переважає частка учнів з середнім рівнем (37%), достатнім (36%) та початковим (24%) рівнями. Таким чином, навчаючись за експериментальною методикою, учні експериментального класу продемонстрували набагато кращі показники сформованості соціокультурних умінь, ніж їх ровесники в контрольному класі. Істотне зростання виявлено в показниках високого і достатнього рівнів (збільшення відповідно на 20,3% і 8.8%). За показниками середнього рівня відбулось зменшення на 11,2%), початкового – на 17,7%).

Якщо зіставити середні показники результатів констатувального і контрольного зрізів, то зможемо побачити різницю, що демонструє рівень набутих соціокультурних умінь в учнів обох класів (див. табл. 2.3).

Таблиця 2.3

Порівняння результатів контрольного та констатувального зрізів

№ п/п	Показники сформованості соціокультурної компетентності	Рівні							
		Початковий		Середній		Достатній		Високий	
		ЕК	КК	ЕК	КК	ЕК	КК	ЕК	КК
1	Середні показн. конст. зрізу	27,8	28,3	35,8	36	36,5	36	0	0
2	Середні показн. контр. зрізу	6,3	24	25,8	37	44,8	36	23,2	3
3	Різниця	-21,5	-4,3	-10	+1	+8,3	0	+23	+3

Так, в учнів експериментального класу маємо зростання показника високого рівня на 23% (в контрольному класі він становить усього 3%), також спостерігаємо істотне зменшення показників початкового рівня – на 21,5% (проти 4,3% у контрольному класі) та середнього рівня на 10%, а в контрольному – зростання на 1%. Якщо показники достатнього рівня в експериментальному класі зросли на 8,3%, то в контрольному класі вони

залишились без змін. Таким чином, результати порівняльного аналізу двох зрізів свідчать про більш суттєве зростання показників високого рівня експериментального класу та істотне зменшення показників середнього і початкового рівнів. Усе це свідчить про позитивну динаміку у зростанні соціокультурних умінь і навичок, набутих четвертокласниками за розробленою нами дослідною методикою використання спеціально розробленої системи роботи.

Проведене дослідження показало, що учні експериментального класу стали краще розуміти національні, громадянські і культурні цінності нашого народу. Вони усвідомили значення народних традицій, символів, звичаїв, обрядів, свят, українського фольклору та їх ролі у становленні особистості майбутнього громадянина своєї країни, у забезпеченні його національного і культурного самовияву, у зростанні патріотичних почуттів і бережливого ставлення до рідної мови, рідного краю, свого народу. Це і є свідченням зростання їх соціокультурної компетентності.

Висновки до розділу 2

В основу дослідно-експериментальної роботи було покладено педагогічний експеримент, мета якого полягала у визначенні вихідного рівня сформованості соціокультурної компетентності учнів 4 класу, розробці й науковому обґрунтуванні більш ефективної методики формування соціокультурної компетентності на уроках української мови, наповненні її відповідним змістом та організаційними формами роботи, а також у перевірці її ефективності.

Отримані в ході констатувального експерименту діагностичні дані засвідчили, що в учнів обох четвертих класів низький рівень сформованості соціокультурної компетентності. Так, початковий рівень зафіксовано у 27,8% учнів експериментального та 28,3% контрольного класу. Середній і достатній рівні в обох класах переважає і становить в цілому 36%.

Показників високого рівня взагалі не було виявлено. Результати зрізу підтвердили необхідність розробки й апробації спеціальної експериментальної методики.

В її основу було покладено систему вправ і завдань, яка сприяла забезпеченню знань четвертокласників про 4 групи цінностей: 1) національні цінності (мова, нація, традиції, свята, обряди, пісні, символи), 2) громадянські цінності (Україна, державна мова, сім'я, родина, рідний край, видатні особистості), 3) загальнокультурні цінності (людина, культура, спілкування мовленнєвий етикет, добро, мир), 4) соціально-комунікативні вміння (уміння спілкуватися під час виконання соціальних ролей та в соціумі відповідно до прийнятих у суспільстві норм). Під час вивчення мовного матеріалу та формування в четвертокласників мовленнєвих умінь на уроках української мови в 4 класі ми широко використовували для роботи з учнями тексти, які містили цікаву інформацію про Україну, про свій рідний край, про міста України, її видатних людей, про важливі історичні події, державні та релігійні свята, національні традиції, пісні, символи тощо.

Ми ознайомили школярів з народними піснями різної тематики, з інформацією про імена загальнонаціональної гордості українців, а також з іменами видатних людей Дніпропетровщини та Кривого Рогу. Важливе місце під час дослідного навчання відводилось збагаченню словникового запасу учнів лексиною народознавчого та етикетного змісту. Активізація словника четвертокласників здійснювалась завдяки виконанню ними конструктивних і творчих вправ, які мали на меті розширити і поглибити лексичні вміння дітей, а також слугували їх підготовці до вживання засвоєних слів, прислів'їв, приказок, етикетних формул у переказах і творах чи в живому усному мовленні. Запропоновані нами ситуативно-рольові комунікативні вправи та завдання дозволили підвищити рівень комунікативних умінь учнів 4 класу. Вони орієнтували їх на різноманітні життєві ситуації, допомагали наблизитись до умов реальної комунікації і

сформувати необхідні для сучасної дорослої людини комунікативні вміння й навички для ефективної взаємодії в соціумі.

Ефективність дослідного навчання перевірялась на третьому етапі експерименту. Контрольний зріз продемонстрував позитивну динаміку у зростанні соціокультурних умінь і навичок, набутих учнями 4 класу. Так, в експериментальному класі різниця між показниками двох діагностичних зрізів початкового і середнього рівнів зменшилась на 21,5% і 10%, а високого рівня – зросла на 23%, тоді коли в контрольному класі цей приріст становив тільки 3%. Це свідчить про позитивну динаміку процесу формування досліджуваних умінь в учнів експериментального класу.

Таким чином, застосування нашої методики позитивно вплинуло як на розширення і поглиблення знань школярів про свою рідну країну, її регіони, національну культуру, менталітет українців, національні традиції, пісні, тощо, так і на засвоєння й уміння використовувати у мовленнєвій практиці відповідні тематичні групи слів народознавчого спрямування. Такий підхід сприяв розширенню знань учнів про історію та культуру нашого народу, поглибив знання з фольклору та етнографії, в цілому дозволив усвідомити учням специфіку національного менталітету нашого народу, сприяв формуванню їх національної самосвідомості, культурного й національного самовияву.

ВИСНОВКИ

За результатами проведеного дослідження зроблено такі загальні висновки:

1. Теоретичне осмислення психолого-педагогічних та лінгводидактичних засад процесу формування соціокультурної компетентності на уроках української мови в 4 класі, узагальнення досвіду роботи вчителів початкової школи, наші спостереження, педагогічний експеримент та його результати підтвердили актуальність досліджуваної проблеми.

2. Сучасне шкільне навчання повинно ґрунтуватися на розвитку різноманітних форм мислення, творчих здібностей, високих соціально- і культурно-адаптаційних можливостей особистості. Цим і продиктована необхідність застосування компетентнісного підходу в навчальному процесі завдяки реалізації ключових та предметних компетентностей школярів. Досягнення визначених у державному стандарті початкової освіти компетентностей надає можливість школярам успішно задовольняти свої індивідуальні навчальні й соціальні потреби, ефективно і продуктивно діяти в соціумі і виконувати різноманітні завдання різних видів діяльності. Чільне місце у підготовці дитини до дорослого життя відводиться соціокультурній компетентності.

3. Соціокультурна компетентність належить до ключових компетентностей і передбачає здатність школяра діяти в різноманітних життєвих ситуаціях відповідно до прийнятих у суспільстві соціальних норм і правил, виконувати різні ролі та функції у колективі. Вона являє собою діяльність у соціальному середовищі, у тому числі і мовленнєву поведінку. Через це дослідники звертають у першу чергу увагу на лінгводидактичний аспект процесу формування цієї компетентності. Недостатній рівень сформованості соціокультурної компетентності в багатьох учнів, на їх думку, є причиною проблем взаємодії дітей у соціумі. Великі потенційні можливості для усунення цього недоліку є, на думку вчених, на уроках української мови.

4. Чинна програма з української мови передбачає, крім опанування основних мовних і мовленнєвих відомостей, засвоєння ще й позамовної інформації, необхідної для адекватного спілкування та взаєморозуміння в соціумі. Аналіз шкільних підручників показав, що в них спостерігається тенденція до зменшення текстів вправ соціокультурного спрямування. У них представлені лише деякі компоненти соціокультурних цінностей, до того майже всі групи цінностей у підручнику не відзначаються тематичною різноманітністю. Так, досить обмежено представлені регіональні цінності, мало інформації про родинні традиції, сімейні свята, особистісні цінності українців. У зв'язку з цим виникає сумнів щодо можливостей формування соціокультурної компетентності учнів 4 класу відповідно до чинних вимог.

5. У ході проведення дослідження встановлено, що, з одного боку, вчителі на уроках мови і читання використовують тексти вправ, які містять дидактичний матеріал соціокультурного спрямування. Однак в їх роботі і не спостерігається цілісного, цілеспрямованого системного підходу до формування соціокультурної компетентності молодших школярів. Крім того, у ході бесід з учителями встановлено, що школа ще й до цього часу позбавлена методичних і дидактичних матеріалів, пов'язаних з комунікативним розвитком дітей молодшого шкільного віку, у тому числі і вправ, які сприяли б формуванню у школярів умінь виконувати різні соціальні ролі, спілкуватися у різних життєвих ситуаціях з різними адресатами. Усі ці названі фактори підтвердили наше припущення про необхідність проведення спеціальної дослідно-експериментальної роботи відповідно до мети нашого дослідження.

6. Визначення під час проведення констатувального експерименту початкового рівня сформованості знань учнів 4-их класів про національні, громадянські, загальнокультурні цінності та їх соціально-комунікативних умінь показало, що в учнів обох четвертих класів низький рівень сформованості соціокультурної компетентності: початковий рівень зафіксовано у 27,8% учнів експериментального та 28,3% контрольного класу.

Середній і достатній рівні в обох класах переважає і становить в цілому 36%. Показників високого рівня взагалі не було виявлено. Результати зрізу підтвердили необхідність розробки й апробації спеціальної експериментальної методики.

7. В основу дослідного навчання було покладено систему вправ і завдань, яка сприяла забезпеченню знань четвертокласників про 4 групи цінностей: 1) національні цінності (мова, нація, традиції, свята, обряди, пісні, символи), 2) громадянські цінності (Україна, державна мова, сім'я, родина, рідний край, видатні особистості), 3) загальнокультурні цінності (людина, культура, спілкування мовленнєвий етикет, добро, мир), 4) соціально-комунікативні вміння (уміння спілкуватися під час виконання соціальних ролей та в соціумі відповідно до прийнятих у суспільстві норм). На уроках української мови використовувались тексти, які містили цікаву інформацію про Україну, про свій рідний край, про міста України, її видатних людей, про важливі історичні події, державні та релігійні свята, національні традиції, пісні, символи тощо. Також ми звертали увагу учнів на застосування всіх груп мовленнєвих умінь і водночас сприяли забезпеченню мотивації дітей до побудови усних висловлювань з дотриманням правил мовленнєвого етикету у різних життєвих ситуаціях під час виконання прийнятних для них соціальних ролей (лікаря, бібліотекаря, касира, продавця, аптекаря, кондуктора тощо). У процесі такої роботи формувалася соціокультурна компетентність учнів, розвивалась їхня емоційна сфера, відбувалося духовне збагачення, у результаті чого формувалась їхня національна самосвідомість. Такі завдання дозволили їм навчитись спілкування у різноманітних життєвих ситуаціях, допомогли наблизитись до умов реальної комунікації і сформувати необхідні для сучасної дорослої людини комунікативні вміння й навички для ефективної взаємодії в соціумі.

8. Ефективність дослідного навчання підтверджено експериментально: контрольний зріз продемонстрував позитивну динаміку у зростанні соціокультурних умінь і навичок, набутих учнями експериментального

класу. Так, у цьому класі різниця між показниками констатувального і контрольного діагностичних зрізів початкового і середнього рівнів зменшилась на 21,5% і 10%, а високого рівня – зросла на 23%. В учнів контрольного класу цей приріст становив тільки 3%. Отримані в ході дослідження експериментальні дані свідчать про наявність позитивної динаміки у процесі формування соціокультурної компетентності в учнів експериментального класу. Отже, результати дослідження підтвердили робочу гіпотезу. Вони дозволяють стверджувати, що мету і завдання дослідження досягнуто, робочу гіпотезу підтверджено.

Розглянуті у нашій роботі питання формування і вдосконалення соціокультурної компетентності молодших школярів не претендують на вичерпне їх висвітлення. Вивчення цієї проблеми, на наше глибоке переконання, видається особливо актуальним в умовах дистанційного навчання, коли діти позбавлені можливості соціальної, культурної і комунікативної адаптації у шкільному, класному колективі. Реалізація цієї проблеми важлива ще й на уроках інших шкільних предметів, особливо в умовах інтегрованого навчання, оскільки соціокультурній компетентності властива інтегративна природа. Такий підхід дозволить визначити відповідний зміст навчання поєднати методи і прийоми роботи для ефективного забезпечення синтезу соціокультурних знань, умінь і дій школярів з проєкцією на розвиток їх інтелектуальних, творчих та комунікативних можливостей. Нарешті, соціокультурна компетентність передбачає знання національно-культурних особливостей різних народів, правил мовленнєвої та немовленнєвої поведінки в типових ситуаціях спілкування у полікультурному просторі, особливостей етикету носіїв різних мов. Тому цей аспект має бути предметом і для подальшого спеціального вивчення.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Байбара Т.М. Компетентнісний підхід в початковій освіті: теоретичні засади. *Початкова школа*. 2010. №8. С. 46-50.
2. Березін А. М. Психологічні чинники генези національної самосвідомості особистості: дис. ... канд. психол. наук: 19.00.07. Київ, 2002. 208 с.
3. Бібік Н. М. Компетентність і компетенції у результатах початкової освіти. *Початкова школа*. 2010. № 9. С. 1-4.
4. Большакова І. Ситуативна навчально-мовленнєва діяльність на уроках української мови. *Початкова школа*. 2002. № 10. С.31-35.
5. Боришевський М.Й. Національна самосвідомість у громадянському становленні особистості. Київ: Беркут, 2000. 63 с.
6. Вашуленко М., Васильківська Н., Дубовик С. Українська мова та читання: підр. для 4 кл. ЗЗСО (у 2-ох частинах). Київ: Освіта, 2021. Ч.1. 168с.
7. Вашуленко М.С., Дубовик С.Г., Мельничайко О.І. Українська мова: підруч. для 4 кл. загальноосв. навч. закладів з навчанням українською мовою. Київ: Освіта, 2015. 192с.
8. Голобородько Я. Методичні засади вивчення культурософії рідного краю: зб. наук. праць. *Педагогічні науки*. Херсон: ОЛДІ-плюс, 2001. Вип. ХІХ. С. 24-28.
9. Горошкіна О. Підручник як засіб формування соціокультурної компетенції учнів. *Вісник Луганського нац. університету імені Т. Шевченка*. 2010. № 22. Ч II. С. 183-189.
10. Григоревський О.Г. Формування соціокультурної компетентності майбутніх учителів англійської мови в процесі фахової підготовки. URL: <https://dspace.znu.edu.ua/jspui/handle/12345/9655> (дата звернення: 09.04.2023).
11. Груба Т.Л., Лещенко Г.П. Комунікативна компетенція і мовна здатність як складові національно-мовної особистості. *Збірник наукових праць*

- науково-дослідного інституту українознавства. Т. 9. Київ, 2006. С. 249–260.
12. Гуменюк, Г. Національна самосвідомість школярів та перспективи її розвитку. *Рідна школа*. 1999. № 2. С. 59–61.
 13. Державний стандарт початкової освіти (затверджений 21.02.2018 р. постановою № 87 Кабінету Міністрів України). URL: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/KP180087.html
 14. Дичківська І.М. Інноваційні педагогічні технології: [навч. посіб.]. Київ: Академвидав, 2004. 352с.
 15. Дідик О.В. Компетентісно орієнтовне навчання. Харків: Основа. 2010. 143с.
 16. Дудка Г.М. Психологічні основи формування національної свідомості. URL: <http://surl.li/lddus>
 17. Єлдінова С. М., Цуканова Н. М. Формування соціальної компетентності в учнів початкових класів. *Актуальні питання гуманітарних наук: міжвузівський збірник наукових праць молодих вчених Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка* / [редактори-упорядники М. Пантюк, А. Душний, В. Ільницький, І. Зимомря]. Дрогобич: Видавничий дім «Гельветика», 2023. Вип. 60. Т. 2, 2023. С. 173–178.
 18. Життєва компетентність особистості [науково-метод. посіб./ за ред. Л.В.Сохонь та ін.]. Київ: Богдана, 2003. 530с.
 19. Життєва компетентність особистості: від теорії до практики. Науково-методичний посібник / за наук. ред., І. Г. Єрмакова. Запоріжжя: Центріон, 2005. 268с.
 20. Енциклопедія педагогічних технологій та інновацій: [автор-укладач Н.П. Наволокова]. Харків: Основа, 2009. 176с.
 21. Іншаков А. Психолого-педагогічні дослідження з проблеми формування соціокультурної компетентності дошкільників. *Дошкільна освіта: проблеми, пошуки, інновації*: матеріали III Всеукраїнської науково-

- практичної конференції «Дошкільна освіта: проблеми, пошуки, інновації» (м. Кривий Ріг, 11 - 12 травня 2023 р.). / за заг. ред. О. В. Ковшар, К. Є. Суятинової. Кривий Ріг: КДПУ, 2023. С.313-319.
22. Киливник В. В. Формування соціокультурної компетентності майбутніх вчителів іноземної мови в системі педагогічного коледжу : дис. ... канд. пед. наук / 13.00.04. Вінниця, 2019. 290 с.
23. Кобцев Д.А. Реалізація соціокультурної змістової лінії на уроках української мови в 5 класі: дис. ... канд. пед. наук: 13.00.02. Харк. нац. пед. ун-т імені Г. С. Сковороди. Харків, 2012. – 259 с.
24. Ковбанюк М. Формування соціолінгвістичної компетенції як складника комунікативної мовної компетенції. *Наукові записки*. Серія: Філологічні науки. 2011. Випуск 86. С. 311-319.
25. Коваленко А.В. Лінгводидактичний аспект процесу формування соціокультурної компетентності молодших школярів. *Освіта XXI століття: аксіологічний вимір*: збірник матеріалів II Всеукраїнської студентської науково-практичної конференції (м. Нікополь, 19 травня 2023 року). Нікополь : Навчально-методичний кабінет, 2023. С.285-288.
26. Коваленко А.В. Формування соціокультурної компетентності учнів 4 класу як засіб їх культурного і національного самовияву. *Освіта XXI століття: аксіологічний вимір*: збірник матеріалів I Всеукраїнської студентської науково-практичної конференції КЗ «НФПК» ДОР». Нікополь, 2022. С.138-143.
27. Крайнова Ж. Формування комунікативної компетентності молодших школярів на заняттях з рідної мови. *Початкова школа*. 2003. №11. С.24-28.
28. Крутенко О. В. Формування загальнокультурної компетентності учнів загальноосвітнього навчального закладу відповідно до вимог нових Державних стандартів. Черкаси, 2014. 68 с.
29. Кулішенко Л. Національна свідомість крізь призму світоглядних позицій

- українців.URL: <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/39518/27-Kulishenco.pdf?sequence=1>
30. Курач Л., Прищепа О. Ситуативні ролі – позитивний фактор розвитку діалогічного мовлення учнів початкових класів. *Початкова школа*. 2005. №10. С. 18-21.
 31. Кучерук О. Соціокультурний розвиток учнів як лінгвометодична проблема. *Українська мова і література в школі*. 2014. №2 (112). С.2-7.
 32. Лещенко Г. Комунікативні та культурологічні можливості роботи з текстом. *Українська мова і література в школі*. 2003. №2. С.18–21.
 33. Малахов В. Етика спілкування. Київ: Либідь.2006, 400 с.
 34. Мартинюк, І. Національне виховання як основа розвитку активної особистості. *Урок української*. 2001. № 7. С. 29–33.
 35. Мацько Л. І. Українська мова в освітньому просторі: [навч. посібник]. Київ: Вид-во НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2009. 607 с.
 36. Митник О., Стрижак А. Система завдань, спрямованих на формування комунікативних умінь як складової соціальної успішності молодших школярів. *Початкова школа*. 2019. №9. С.23-36.
 37. Можаяєва О. М. Формування і розвиток основних компетентностей особистості в початковій школі // *Початкова освіта*. – 2009. – №32.
 38. Мороз Н. В. Формування соціокультурної компетенції як складової професійної підготовки курсантів вищих військових навчальних закладів : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.04. Хмельницький, 2007. 20 с.
 39. Навчальні програми для початкової школи (1-4 класи). Київ: Видавничий дім «Освіта», 2016. С. 1-66.
 40. Наконечна Л.Й. Особистісно орієнтоване навчання в контексті окремого уроку. *Дидактика математики: проблеми і дослідження*. 2004. Вип. 22. С. 112-115.
 41. Нікітіна А.В. Педагогічний дискурс учителя-словесника: [монографія] / Київ : Ленвіт, 2013. 338 с.

42. Ніколаєва С. Ю. Методика навчання іноземних мов і культур: теорія і практика. Київ: Ленвіт, 2013. 164с.
43. Новікова Т. Розвивальне навчання та формування ключових компетентностей учнів. *Початкова освіта*. 2008. №41. С. 21-27.
44. Овчарук О.В. Розвиток компетентнісного підходу: стратегічні орієнтири міжнародної спільноти. *Компетентнісний підхід у сучасній освіті: світовий досвід та українські перспективи*. Київ : К.І.С, 2004. С. 6-16.
45. Олексюк О. М. Засоби масової інформації у формуванні загальнокультурної компетентності учнівської молоді. URL: <http://od.kubg.edu.ua/index.php/journal/article>
46. Орап М.О. Мовленнєва соціалізація дітей молодшого шкільного віку. *Проблеми загальної та педагогічної психології*: [зб. наук. праць ін.-ту психології ім. Г.С.Костюка]. 2008. Т. XII. Ч. 1. С.445-456.
47. Піроженко Т. О. Становлення ціннісних орієнтацій дітей дошкільного віку в сучасному соціокультурному середовищі. *Збірник наукових праць Інституту психології імені Г. С. Костюка НАПН України*. Т. 4. Вип. 8, 2012. С. 212–223.
48. Пометун О. І. Дискусія українських педагогів навколо питань запровадження компетентнісного підходу в українській освіті. *Компетентнісний підхід у сучасній освіті: світовий досвід та українські перспективи*: [б-ка з освітньої політики]; під заг. ред. О. В. Овчарук. К.: К.І.С., 2004. С. 66-72.
49. Пометун О.І. Теорія і практика послідовної реалізації компетентнісного підходу в досвіді зарубіжних країн /О. І. Пометун // *Компетентнісний підхід у сучасній освіті: світовий досвід та українські перспективи* : [б-ка з освітньої політики]; під заг. ред. О.В.Овчарук. Київ: К.І.С., 2004. С. 16-25.
50. Пономарьова К. Реалізація компетентнісного підходу в навчанні молодших школярів української мови. *Початкова школа*. 2010. №12. С. 49-52.

51. Пономарьова К. Соціокультурна складова у змісті початкового курсу української мови. *Початкова школа*. 2011. № 5. С. 9-13.
52. Пономарьова К. Сучасний урок української мови: компетентнісно орієнтовані цілі та структура. *Початкова школа*. 2015. №1. С. 21-26.
53. Потапенко О. Лінгвокультурологічна, ноосферна парадигма навчання мови у ВНЗ. *Українська мова і література в школі*. 2013. № 6. С. 57–60.
54. Рогульська О.О. Особливості розвитку соціокультурної компетентності як складової мовної підготовки фахівців у ЗВО. С.341-345. URL: <https://mail.google.com/mail/u/0/#inbox/FMfcgzGqRPxWjqcljgjkwVdqXsgGhdfn> (дата звернення: 03.07.2023).
55. Рогульська О. О. Підготовка майбутніх учителів іноземних мов в умовах інформаційно-освітнього середовища закладів вищої освіти: теорія і практика: монографія. Хмельницький : ХНУ, 2019. 511 с.
56. Савченко О.Я. Ключові компетентності – інноваційний результат шкільної освіти. *Рідна школа*. 2011. № 8–9. С. 4-8.
57. Савченко О.Я. Дидактика початкової школи: [навч. посібник] /О.Я.Савченко. – К.: Грамота, 2012. – 504 с.
58. Савченко О. Мета і результат уроку в контексті компетентнісного підходу/ О. Савченко// Поч. школа. – 2015. – №3. – С.10-15..
59. Савченко О.Я. Уміння вчитися як ключова компетентність загальної середньої освіти. *Компетентнісний підхід у сучасній освіті: світовий досвід та українські перспективи* [під заг. ред. О.В. Овчарук]. Київ: К.І.С., 2005. С. 34-47.
60. Ситник П.К., Дербак А.П. Проблеми формування національної самосвідомості в Україні: монографія. Київ, 2004. 226 с.
61. Скворцова С.О., Цимбалюк Я.С. Компетентності і компетенції: співвідношення понять. URL: <http://liyalno1.blogspot.ru/> 2013/12/blog-post.html
62. Слободиська А.О. Педагогічні умови формування соціокультурної компетентності майбутніх учителів музичного мистецтва у процесі

професійної підготовки.
 URL: <https://mail.google.com/mail/u/0/#inbox/FMfcgzGsmhWjnHZxKdjrVbHSBmZkNNNq> (дата звернення: 09.010.2022).

63. Співак Л. М. Специфіка змісту та структури національної самосвідомості особистості у психологічній науці. *Проблеми сучасної психології*. 2012. № 1. С. 73–77.
64. Стельмацька Р.А. Зоофразеологізми в системі формування соціокультурної компетентності учнів. URL: <https://mail.google.com/mail/u/0/#inbox/FMfcgzGqRQJjwIDcTnnKcfdkdFKsmNJ> (дата звернення: 14.12.2022).
65. Типові освітні програми для закладів загальної середньої освіти: 3-4 класи. URL: <https://nus.org.ua/wp-content/uploads/2019/10/5d9d8feb1ce4f316467013.pdf>
66. Топчій Л. С. Формування україномовної соціокультурної компетентності: теоретичні і практичні аспекти. *Молодий вчений*. 2014. № 7 (10). С. 170-173.
67. Фасоля А. Компетентнісна освіта: вироблення умінь вирішувати проблеми. *Українська мова і література в школі*. 2008. №2. С.21-26.
68. Фоменко Т.М. Визначення поняття «соціокультурна компетентність» у сучасній парадигмі вищої освіти. *Засоби навчальної та науково-дослідної роботи*: зб. наук. праць. за заг. ред. В.І. Євдокимова, О.М. Микитюка. Вип. 42. Харків : ХНПУ імені Г.С. Сковороди, 2014. С. 149–156.
69. Цуканова Н. М. Формування загальнокультурної компетентності учнів початкової школи. *Актуальні питання гуманітарних наук: міжвузівський збірник наукових праць молодих вчених Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка* / [редактори-упорядники М. Пантюк, А. Душний, В. Ільницький, І. Зимомря]. Дрогобич: Видавничий дім «Гельветика», 2022. Вип. 53. Том 2. С. 339–343.
70. Цуканова Н.М. Формування загальнокультурної компетентності учнів початкових класів на основі інтеграції в європейський освітній простір.

URL:

<https://mail.google.com/mail/u/0/#inbox/FMfcgzGtvsTbwcnKXgBJPXzfkJlvhdNv> (дата звернення: 09.02.2023).

71. Чернуха Н.М., Мурзіна А.В. Умови формування соціокультурної компетентності майбутніх учителів філологів. *Вісник ЛНУ імені Тараса Шевченка*. 2009. № 9 (172). С.165–173.
72. Шрамко О. Формування у молодших школярів соціокультурної компетентності на уроках української мови. *Українська мова і література в школі*. 2013. № 3. С. 15-19.
73. Ярмолюк А. Соціокультурна компетентність як засіб становлення ціннісно-сміслових орієнтацій учня. *Українська мова і література в школі*. 2013. № 4. С. 11-16.
74. Ярмолюк А. Соціокультурна компетентність як показник ефективної комунікативної поведінки учня. *Українська мова і література в школі*. 2014. № 7. С. 7-12.
75. Ярмолюк А. Формування соціокультурної компетенції старшокласників у процесі роботи над текстом. *Українська мова і література в школі*. 2008. № 7-8. С. 33-37.

ДОДАТКИ

Додаток А

Анкета і завдання для проведення констатувального зрізу

1. Знання й уміння використовувати у мовленнєвій практиці тематичні групи слів, що стосуються назви держави, її столиці, міст, державних символів, назв предметів побуту, слів народознавчого змісту, народних звичаїв, свят:

- а) як називається наша країна, яка її столиця?
- б) які символи нашої держави ти знаєш?
- в) назви українські міста;
- г) які народні пісні ти знаєш? Назви їх;
- д) які народні звичаї, традиції й обряди відомі тобі?
- е) назви предмети українського побуту;
- є) добери слова на позначення зображених на малюнках предметів народознавчого характеру;
- ж) поясни значення виділених у тексті слів (*курінь, колядка, чабан, макітра, узвар, книш, клуня, левада, хура, хмиз, горище, стріха, полонина*);
- з) поясни значення виразів: «біля хати стояла *клуня* або *стодола*», «збіжжя зберігали в *коморі*», «у кожному дворі були і *хлів*, і *стайня*», «*солом'яний капелюх білої хати*», «*український рушник можна порівняти з піснею, витканою чи вишитою на полотні червоними і чорними нитками*».

2. Знання фольклорних творів та вміння їх доречно використовувати з метою увиразнення свого мовлення:

- а) поясни, що таке колядки, щедрівки, веснянки;
- б) наведи приклади колядки, щедрівки, веснянки;
- в) наведи приклади народних загадок;
- г) наведи приклади прислів'їв про рідну землю, про мову, про культуру поведінки людини.

3. Знання особливостей мовленнєвого етикету, уміння дотримуватися його під час спілкування з представниками різних вікових груп:

- а) як потрібно себе поводити під час спілкування з дорослими?
 б) яке мовлення можна назвати культурним?
 в) які слова мовленнєвого етикету ти знаєш?
 г) чи часто використовуєш їх у власних висловлюваннях?
 д) чи контролюєш свої висловлюваннями під час спілкування? Якщо так, то в чому це виявляється?
 е) чому, на твою думку, треба бути ввічливим?
 є) назви слова і словосполучення, що виражають:
- подяку;
 - вибачення;
 - незгоду;
 - відмову у відповідь на прохання.

4. Уміння встановлювати комунікативний контакт під час виконання тих чи інших соціальних ролей у різних життєвих ситуаціях:

- а) наведи кілька прикладів спілкування в різних ситуаціях;
 б) схарактеризуй дві мовленнєві ситуації твого спілкування сьогодні за схемою: а) з ким? б) де? в) для чого?

в) чим відрізнятиметься твоя розмова про необхідність мити руки перед їдою: а) з молодшим братом; б) з дідусем;

г) побудуй висловлювання, враховуючи таку ситуацію:

1. *Ситуація спілкування.* До класу прибув новий учень Ігор з іншої школи. Учителька попросила тебе з'ясувати, що Ігор знає про іменник.

2. *Адресат:* твій новий однокласник, який щойно потрапив на урок української мови.

3. *Адресант:* ти сам у ролі вчителя початкових класів.

4. *Мета:* створити систему запитань, щоб виявити рівень знань однокласника про іменник.

5. *Стиль* – науковий.

6. *Форма* – усний діалог.

Додаток Б

Короткий тлумачний словник, що охоплював такі тематичні групи слів:

1) українська хата (*піч, покуть, піл, стріха, лава, горище, жердка, колиска, скриня, ослін, канапа, шухляда, килим, танок, скатерка, покривало, верета, доріжки*);

2) рід, родина, рідня (*двоюрідні брат, сестра, дядько, тітка, тазда, невістка, зять, швагер*);

3) господарські споруди (*клубня, левада, сарай, садиба, стодола, стайня, хлів, комора, повітка, льох, курник, криниця, тік, лозня*);

4) українські народні свята, традиції та обряди (*родини, хрестини, весілля, поховання, вишанування лелек, журавлів, коней, Великдень, Різдво, Купала, веснянки, гаївки, писанка, паска*);

5) види господарської діяльності (*рільництво, городництво, садівництво, плуг, борона, борозна, гони, лан, толока, угіддя, бджільництво, рибальство, мисливство*);

6) твій рідний край (*походження назви населеного пункту та інших топонімів, назви кутків, районів, балок, підвищень, річок, гаю, лісу*);

7) обрядова місцева їжа (*книш, куліш, кутя, узвар, юшка, калач, пишка, коливо, галушки, бринза, шинка*);

8) одяг (*брить, вушанка, очіпок, вишиванка, жупан, запаска, киптар, плахта*);

9) професії (*вівчар, бондар, коваль, чабан, орач, швець, кравець, гончар, стельмах*).

Додаток В

Спеціальні вправи і завдання для організації індивідуальної, групової, міжгрупової лексичної роботи на уроках рідної мови:

1. Вправи на групування слів народознавчого характеру:

а) серед поданих іменників знайдіть слова народознавчого змісту і випишіть їх:

Рід, рідня, комора, вікно, річка, вишиванка, рушник, міст, комин, двері, скриня, полумисок, книга, зілля, намисто, птах, макітерка, підкова, брат, поріг, місто, колиска, писанка, стіл.

б) з поданих слів доберіть лише ті, що характеризують слово «хата»:
гомінкий, дзвінкий, веселий, відважний, чепурний, охайний, щирий, зозулястий, білий, чистий, святковий, батьківський, щасливий, доброзичливий, безжурний.

в) до поданих іменників самостійно дібрати означення (прикметники), скласти з ними речення і записати зв'язний текст:

Нива, хвалі, колоски, хлібороб, праця, земля, урожай.

Слова для довідки: **пшеничні, золотисті, безмежна, працьовитий, щедрий, рідна.**

2. Вправи, які передбачають вказівку можливого тлумачення слова:

а) прочитайте, назвіть слова, до яких подаються ці пояснення:

1. Страва з крупи, пшона, рису (Каша).
2. Старовинна обрядова різдвяна пісня (Колядка).
3. Старовинна новорічна пісня (Щедрівка).
4. Народна обрядова пісня про пробудження природи (Веснянка).
5. Нижній край солом'яної покрівлі (Стріха).
6. Житло, в якому мешкають чабани (Колиба).

б) замініть словосполучення близьким за значенням іменником:

1. Українське народне житло (хата).
2. Приміщення для великої рогатої худоби (хлів).
3. Приміщення для коней рогатої худоби (хлів).

4. Приміщення для зберігання зерна в снопах (клуна, стодола).
5. Приміщення для зберігання збіжжя (комора).
6. Приміщення для зберігання знаряддя (сарай, повітка).
7. Приміщення для сушіння фруктів (сушарня, лозня).

в) відгадайте загадки і поясніть значення виділених слів:

1. Живу я од вітру й води; сам не їм, а тобі їсти даю (Млин).
2. Маленький хлопчик плиг у горщик та й гарчить (Макогін у макітрі).
3. Зігнутий в дугу, літом на луку, взимку на крючку (Серп).
4. Тисяча братів підперезані одним поясом (Сніп).
5. Сини підперезані, а батько без пояса (Снопи і стіжок).
6. Ніг багато, а додому на спині йде (Борона).
7. Внизу роги, а наверху хвіст (Вила).
8. На дірявім мості танцювали гості (Сито і борошно).
9. Крилами махає, а полетіти не може (Вітряк).
10. Кланяється, кланяється, а прийде додому – розляжеться (Сокира).
11. Повна піч паляниць, а посередині книш (Місяць і зорі).
12. Друг мій воду набирає, я у вирій відлітаю (Журавель).

г) доповніть речення так, щоб утворились прислів'я, поясніть їх смисл:

Хліб – батько

вода – мати

Де верба

там і вода

Ліс і вода

брат і сестра

Криниця з водою

що людина з розумом

г) доповніть речення словами:

Споконвіку любили українці... Садовили її коло..., в саду, над..., ставком.

Дуже гарні... в калини. Перед морозами їх збирають і використовують для...

Смачні з калиною... Про червону калину люди багато склали ...

Слова для довідки: кетяги, калина, хата, пісня, річка, лікування, пироги.

Додаток Г

Народні свята

КОЛЯДНИКИ

- * Першими колядують діти після появи на небі першої зірки
- * Після них – окремо ватаги хлопців і дівчат
- * Ходили колядувати із зіркою, із дзвіночками, міхоноша – із торбинкою, куди складалися подарунки

СВЯТИЙ МИКОЛАЙ 19 грудня

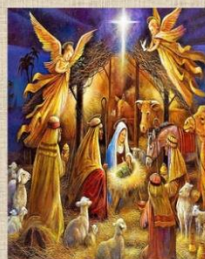
Миколай боронить людей від стихійного лиха; опікується тими, хто перебуває у плавани. Навзвичайно шанували цього угодника Божого запорізькі козаки.
Після смерті він прославився даром творення чудес.
У наші часи з'явилася добра традиція – саме в день святого Миколая опікуватися сиротами та знедоленими дітьми, даруючи їм подарунки.

Перед вечерею прикрашали покутя “дідухом”
Уся родина одягала святкове вбрання й молилася
За традицією на столі мало бути 12 страв

СВЯТ-ВЕЧІР 6 січня

РІЗДВО ХРИСТОВЕ 7 січня

По всьому світу
Стала новина:
Діва Марія
Сина родила.
Сіном притрусила,
В яслах положила
Господнього Сина

СВЯТО МАЛАНКИ (ЩЕДРУВАННЯ) 13 січня

Ходять ряджені,
водять “козу”,
співають щедрівки

НОВИЙ РІК (ВАСИЛЯ) 14 СІЧНЯ

Засівали рано-вранці лише хлопці
Для засівання використовували жито, пшеницю, овес, ячмінь
Ніколи не засівали гречкою й горохом, бо то віщувало нечисть і сльози

<p style="text-align: center;">ВЕРБНА НЕДІЛЯ</p> <ul style="list-style-type: none"> * Гілки верби ставили в хаті за іконами чи садили на городі. * Гілками верби благословляли худобу. * З посвяченою вербою господар обходив свос обійстя, щоб захоронити його від нечистої сили. * Гріх було топтати ногами свячену вербу, а тому навіть найдрібніші галузки, що залишалися після освячення, спаливали на вогні, щоб не потрапило під ноги. 	<p style="text-align: center;">ВЕЛИКДЕНЬ</p> <ul style="list-style-type: none"> * Це найбільше весняне свято * Розписували писанки, готували крашанки, дряпанки. * Яйце – символ життя, символ самого свята * До цього свята пекли паски
--	--

<p style="text-align: center;">ІВАНА КУПАЛА (7 липня)</p> <p><i>Основні дійства свята:</i></p> <ul style="list-style-type: none"> Виплітання купальських вінків Пускання їх на воду Перескакування через вогонь Водіння таночків 	<p style="text-align: center;">ЯБЛУЧНИЙ СПАС (19 СЕРПНЯ)</p> <p>Освячували фрукти, овочі, мед і квіти. Особливо чекали, коли освятять яблука, так як до цього дня вживати їх було заборонено.</p>
--	---

Додаток Д

Прислів'я про Україну, Вітчизну, рідну землю, рідний край

Нема на світі другої України, немає другого Дніпра.

Україна одному до границь його ланів, а другому від колиски до гробу серед злиднів.

Наша слава – Українська держава.

На чужій стороні Вітчизна удвічі миліша.

Всюди на світі добре, а вдома найкраще.

Людина без Вітчизни як соловей без пісні.

Людина без рідної землі, як соловей без гнізда.

Звідки знати безрідному, що таке любов до Батьківщини?

Вкраїна – мати, за неї треба головою стояти.

Жити – Вітчизні служити.

Без відваги зазнаєш зневаги.

Грудка рідної землі дорожча за золото.

З рідної землі і ворона мила.
 Рідна земля – мати, а чужа – мачуха.
 Та земля мила, де мати родила.
 У чужій сторонці не так світить і сонце.
 В чужий край не залітай, щоб крилечка мати.
 В чужім краю і солов'ї не цвірінькають.
 Де рідний край, там і під ялиною рай.
 За рідний край життя віддай.
 За рідним краєм і в небі скучно.
 За своїм краєм серце болить.
 За морем тепліше, та вдома миліше.
 За народ і волю віддамо життя і долю.
 За рідний край – хоч помирвай.
 Краще на рідній землі кістьми полягти, ніж на чужій слави досягти.
 Нема гіршої покути, як у ріднім краю носити пута.
 Свій край, як рай, а чужа країна, як домовина.
 У ріднім краю, як у раю.
 Кожному мила своя сторона.

Прислів'я і приказки про рідну мову

- Рідна мова - не полова: її за вітром не розвієш
- Мовивши слово, треба бути йому паном
- Слово до ради, а руки — до звади
- Слово до слова — зложиться мова
- Хто мови своєї цурається, хай сам себе стидається
- Хто багато обіцяє, той рідко слова дотримує
- Птицю пізнати по пір'ю, а людину по мові
- Більше діла — менше слів
- Будь господарем своєму слову
- Слово — не горобець, вилетить — не спіймаєш
- Від красних слів язик не відсохне
- Від солодких слів кислиці не посолодшають
- Від меча рана загоїться, а від лихого слова — ніколи
- Від теплого слова і лід розмерзається
- Вода все сполоще, тільки злого слова ніколи
- Впік мене тим словом, не треба й вогню
- Гостре словечко коле сердечко
- Де мало слів, там більше правди
- Діла говорять голосніше, як слова
- Де слова з ділом розходяться, там непорядки водяться
- Добре слово краще, ніж готові гроші
- Добрим словом мур проб'єш, а лихим і в двері не ввійдеш
- За грубе слово не сердься, а на ласкаве не здавайся
- З пісні слова не викидають і свого не вставляють

- І від солодких слів буває гірко
- Кого не б'є слово, тому й палиця не допоможе
- Коня керують уздами, а чоловіка — словами
- Красне слово — золотий ключ
- Лагідні слова роблять приятелів, а гострі слова — ворогів
- Краще переконувати словами, як кулаками
- М'які слова і камінь крушать
- На ласкаве слово не кидайся, а за грубе не гнівайся
- Не гріє мене кожух, лиш слово гріє й тішить
- Не кидай слова на вітер
- Не так то він діє, як тим словом
- Що кому треба, той про те й теребить
- Байка байкою, а борщ стигне
- Шабля ранить тіло, а слово — душу
- Слово — не полова, язик — не помело
- Слово — вітер, письмо — ґрунт
- Слова пристають, як горох до стінки
- Слово вилетить горобцем, а вернеться волом
- Слово може врятувати людину, слово може і вбити
- Як овечка: не мовить ні словечка
- Слово старше, ніж гроші
- Удар забувається, а слово пам'ятається
- Чиєсь одне слово губить діло
- Щире слово, добре діло душу й серце обігріло
- Балакун, мов дірява бочка, нічого в собі не задержить
- Та у нього на осиці кислиці, а на вербі груші ростуть
- Доведе язик не тільки до Києва, але й до кия
- Дурний язик — голові не приятель
- Дурний язик попереду розуму біжить
- Перше погадай, потім повідай
- Чоловік має два вуха, щоб багато слухав, а один язик, щоб менше говорив

Прислів'я та приказки про правила поведінки

1. Не хвалися силою, а хвалися розумом.
2. З брудними руками за стіл не сідають.
3. Добрій дитині завжди більше молока перепадає.
4. За добре слово не платять грошей, а скажеш – усім приємно.
5. Неввічливому і неку шана невелика.
6. Поважай того, хто зробив тобі хоч крихту добра.
7. Не золото прикрашає людину, а ввічливість.
8. Стримуй себе у всьому, а найбільше в словах.
9. З другом говори ввічливо: від грубого слова близький стає чужим.
10. Шануй батька й неньку – і буде тобі скрізь гладенько.

Додаток Е

Фрагмент уроку «Формування навичок культури мовлення

в учнів 4 класу»

I. Повідомлення теми і мети уроку

Слово вчителя.

Діти, у нашій мові дуже багато слів. Усі вони, безперечно, потрібні. Та серед них є особливі, ті, що мають магичну силу - чарівні слова. А які саме, зараз ви мені скажете. Послухайте вірш «Добрі слова»

- Доброго ранку! - мовлю за звичаєм.
 - Доброго ранку! - кожному зичу я.
 - Доброго дня, вам! - людям бажаю.
 - Вечором добрим! - стрічних вітаю,
- І посміхаються у відповідь люди:
- Добрі слова ж бо для кожного любі.

(Віталій Бірюков)

- То які «чарівні» слова ви почули у цьому вірші?
- Як їх ще інакше називають?

З такими словами ви вже знайомились у другому класі. Про них ми і будемо сьогодні розмовляти.

II. Слово вчителя

- Діти, у мові нашого народу є такі прислів'я: *Добре слово добром і озветься. Слова щирого вітання дорожчі за частування.*

Поясніть, як ви розумієте ці прислів'я.

Пошана до слова в народі виховувалась з дитинства. Існувало ласкаво-шанобливе звертання до кожного члена родини. Обов'язковим було вітатися з усіма. У кожному з традиційних українських вітань – побажання добра і здоров'я: *«Доброго ранку! Добридень! Здрастуйте у вашій хаті! Помагай, Боже! На добраніч!»*

Ви знаєте, чому під час зустрічі люди вітаються так: «Здрастуйте!»? Вони бажають один одному здоров'я. Колись давно слово «здравіє» означало «здоров'я», а «здравствувати» — «бути здоровим». Звідси й виникло сучасне «Здрастуйте!», тобто «Будьте здорові!», «Здоров'я вам!»

А ви можете пояснити, що зичать один одному люди, коли говорять: «На все добре!», «На добраніч!»?

Вправа 50.

- Які слова ввічливості зустрілися вам у тексті?
- Що ми висловлюємо за допомогою таких слів? Спишіть один абзац з тексту. Підкресліть слова ввічливості.

- Яка з дівчаток, на твою думку, невихована? Чому?
- Як би ти вчинив (вчинила) на місці першої дівчинки?

Усний переказ тексту. Вправа 57.

Прочитай текст. Перекажи його. Чому навколо в лісі все змінилося і на душі у хлоп'яти стало легко? Від чого це залежить? Чи ти хочеш, щоби завжди всім було радісно, приємно, затишно і комфортно? Чи багато для цього потрібно зробити?

III. Узагальнення і систематизація вивченого

1. Розглянь малюнок і прочитай діалог. Яка мета цього тексту? Чи правильно вчинив хлопчик? Чи зрозумів він свою помилку? Якої інтонації треба дотримуватися, передаючи слова мами та хлопчика?

2. Складання діалогів.

а) Мама просить полити квіти і прибрати у кімнаті. Розіграйте діалог, в якому спочатку виразить готовність допомогти мамі, а в іншому – неможливість виконати прохання мами через зайнятість підготовкою уроків (*Біля дошки попарно працюють два учні*).

б) Діалог на зупинці автобуса. Використовуючи звертання і слова ввічливості, побудуйте і розіграйте діалог між двома пасажирами, один з яких вперше у вашому місті і не знає, як потрапити на вокзал.

3. Робота над текстом.

Чиє морозиво найсмачніше?

Якось зустрілося п'ятеро друзів. У кожного в руках морозиво.

- *Як ви гадаєте, чиє морозиво найсмачніше? – поцікавилася невгамовна Оленка.*
- *У кого найдорожче, у того й найсмачніше, – статегно промовив Тимко.*
- *А от і ні! – заперечила Оленка. – У того найсмачніше, хто...*

І подивилась у бік Васька, який часто працює з мамою, прибираючи у сквері.

Дай відповіді на запитання:

1. *Що могла сказати друзям Оленка?*
2. *Продовж її думку, обґрунтуй позицію.*
3. *Як ти оцінюєш поведінку героїв розповіді?*
4. *Чи можна вважати їх поведінку і взаємини культурними?*
5. *Чи використовують вони у своєму мовленні ввічливі слова?*
6. *Якими словами мовленнєвого етикету ти можеш доповнити висловлювання Оленки, Васька і Тимка?*
7. *Зроби висновок про роль слів ввічливості у нашому спілкуванні.*

4. Робота над діалогом.

- Алло! Добрий день! Це говорить Микола.
- Добрий. Ну і що?
- Поклич мені Петра.
- Навіщо тобі Петро? Його нема.
- Яке твоє діло! Мені його треба!
- Якщо треба, то шукай його сам.
- Обійдусь без твоєї допомоги.

Що тобі не сподобалось у телефонній розмові? Як би мали розмовляти виховані люди? Запропонуй свій варіант розмови.

IV. Підсумки уроку.

- Що нового ви дізналися сьогодні на уроці?
- Що краще у вас виходило, над чим вам треба більше попрацювати?

Запам'ятайте ввічливі слова і завжди використовуйте їх у своєму мовленні. А зараз ми ще раз повторимо ці слова. (*Читання плаката*)

Будьте ввічливі

Слова привітання: добрий ранок, доброго ранку, добрий день, доброго дня, добрий вечір, доброго вечора, доброго здоров'я.

Слова подяки: дякую, щиро дякую, дуже вдячний, спасибі, велике спасибі.

Слова вибачення: вибачте, будь ласка, даруйте, перепрошую.

Слова прощання: до побачення, на добраніч, бувайте, бувайте здорові, на все добре, до зустрічі.

Діти, для того, щоб уміти коректно і культурно спілкуватися, треба знати і дотримуватися таких основних правил. (*Читання правил спілкування*).

Основні правила спілкування

1. *Поважай співрозмовника, будь з ним уважним, доброзичливим, ввічливим.*
2. *Уважно слухай того, з ким говориш, не перебивай його, не попросивши вибачення.*
3. *Вітайся завжди привітно. Під час спілкування з іншими намагайся не виявляти свого поганого настрою.*
4. *Під час розмови не викрикуй, не розмахуй руками.*
5. *Вибираючи звертання, врахуй ситуацію спілкування, вік, стать, посаду і фах адресата.*